

Αγρίνιο

Η Δεκαετία του 1980 - Οι Απώλειες

ΕΚΔΟΣΗ
Δήμος Αγρινίου 2025

© Κώστας Σ. Πατρώνης
e-mail: konpatronis@yahoo.gr

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ
Κώστας Σ. Πατρώνης

ΚΕΙΜΕΝΑ
Δημήτρης Παπακωνσταντίνου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
Κώστας Σ. Πατρώνης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Δημήτρης Παπακωνσταντίνου

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ - ΠΑΡΑΓΩΓΗ
Μαρία Τσιούμα

ISBN: 978-618-87615-2-0

ΚΩΣΤΑΣ Σ. ΠΑΤΡΩΝΗΣ

Αγρίνιο

Η Δεκαετία του 1980 - Οι Απώλειες

ΚΕΙΜΕΝΑ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΕΚΔΟΣΗ
ΔΗΜΟΥ ΑΓΡΙΝΙΟΥ

Χαιρετισμός Δημάρχου

Το Αγρίνιο είναι μια πόλη που αλλάζει, εξελίσσεται, προχωρά. Όμως η δύναμή του δεν βρίσκεται μόνο στο μέλλον που χτίζει, αλλά και στη μνήμη που επιλέγει να διαφυλάξει. Το λεύκωμα «Αγρίνιο: Η δεκαετία του '80 – Οι απώλειες» αποτελεί μια πολύτιμη κατάθεση μνήμης και συνείδησης: μια υπενθύμιση ότι η ταυτότητα της πόλης μας είναι άρρηκτα δεμένη με τα κτίρια, τους χώρους και τις εικόνες που τη διαμόρφωσαν.

Ο Κώστας Πατρώνης, με το βλέμμα του μηχανικού αλλά και την ευαισθησία του ενεργού πολίτη, μας παραδίδει ένα έργο τεκμηρίωσης και αγάπης. Μέσα από τις φωτογραφίες του και τα κείμενα, η δεκαετία του '80 ζωντανεύει ως μια κρίσιμη καμπή για το Αγρίνιο: μια εποχή απωλειών, αλλά και αφύπνισης. Η καταγραφή των κτιρίων που χάθηκαν –και εκείνων που σώθηκαν χάρη στη συλλογική προσπάθεια– δεν λειτουργεί νοσταλγικά: λειτουργεί παιδευτικά και προειδοποιητικά. Μας καλεί να σκεφτούμε τι σημαίνει ανάπτυξη και ποιο τίμημα είμαστε διατεθειμένοι να πληρώσουμε γι' αυτήν.

Ως Δημοτική Αρχή, πιστεύουμε βαθιά ότι η πρόοδος δεν έρχεται σε σύγκρουση με την ιστορική μνήμη. Αντίθετα, χτίζεται πάνω σε αυτήν. Η προστασία της αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς, η ανάδειξη του αστικού τοπίου και ο σεβασμός στην ψυχή της πόλης αποτελούν βασικούς άξονες του οράματός μας για ένα Αγρίνιο σύγχρονο, βιώσιμο και ανθρωπινό. Η έκδοση αυτή είναι μια σημαντική συμβολή προς αυτή την κατεύθυνση και αξίζει να διαβαστεί όχι μόνο ως αρχείο του χθες, αλλά ως εργαλείο σκέψης για το αύριο.

Θερμά συγχαρητήρια στον φωτογράφο Κώστα Πατρώνη, στον Αρχιτέκτονα Δημήτρη Παπακωνσταντίνου που έγραψε τα κείμενα και είχε την επιστημονική επιμέλεια και σε όλους όσους συνέβαλαν στην υλοποίηση αυτού του έργου. Η μνήμη, όταν καταγράφεται, γίνεται δύναμη. Και το Αγρίνιο έχει τη δύναμη να θυμάται, να μαθαίνει και να προχωρά με αυτογνωσία και όραμα.

Ο Δήμαρχος Αγρινίου
Γεώργιος Παπαναστασίου

Χαιρετισμός Αντιδημάρχου

Η παρούσα έκδοση, η οποία αφορά στο Αγρίνιο της δεκαετίας του 1980 και τις σημαντικές απώλειες του κτιριακού του αποθέματος, μας δίνει την ευκαιρία να σταθούμε με μεγαλύτερη προσοχή σε μια περίοδο βαθιάς μετάβασης για την πόλη μας, τότε που η εικόνα της άλλαζε γρήγορα και οριστικά. Ήταν μια εποχή κατά την οποία το παλιό και το νέο συνυπήρχαν για λίγο, πριν η ανοικοδόμηση και η αντιπαροχή διαμορφώσουν τη σύγχρονη μορφή του Αγρινίου.

Οι φωτογραφίες που συγκεντρώνονται σε αυτή την έκδοση δεν αποτυπώνουν μόνο κτίρια, δρόμους και όψεις που δεν υπάρχουν πια, αλλά καταγράφουν έναν ολόκληρο τρόπο ζωής, μια κλίμακα και μια καθημερινότητα που σταδιακά μεταβλήθηκαν. Μέσα από τη συστηματική αυτή τεκμηρίωση, ο αναγνώστης μπορεί να παρακολουθήσει τις αλλαγές στον αστικό ιστό, να αναγνωρίσει σημεία αναφοράς και να συνδέσει προσωπικές μνήμες με τη συλλογική ιστορία της πόλης.

Σε μια περίοδο όπου η ανάγκη για ανάπτυξη και στέγαση υπερίσχυε κάθε άλλης προτεραιότητας, πολλές αξιόλογες κατασκευές κατεδαφίστηκαν, χωρίς να είναι εύκολα ορατό εκείνη την εποχή το μέγεθος της απώλειας. Σήμερα, με μεγαλύτερη εμπειρία και επίγνωση, μπορούμε να δούμε πιο καθαρά τη σημασία της διατήρησης και της επανάχρησης του ιστορικού κτιριακού μας αποθέματος, ώστε η εξέλιξη να συνδυάζεται με τον σεβασμό στη ιστορικότητα του αστικού τοπίου.

Θερμά συγχαρητήρια και ευχαριστίες σε όλους όσους συνέβαλαν στην υλοποίηση αυτής της έκδοσης.

Η Αντιδήμαρχος Πολιτισμού
Μαρία Παπαγεωργίου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τα κτίρια του Αγρινίου

«Κάθε πόλη είναι το έργο Τέχνης των κατοίκων της».

Μπορούμε να χωρίσουμε τα παλιά κτήρια της πόλης γενικά σε δυο κατηγορίες: αυτά που ακολουθούσαν την τοπική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, κοινή για όλη τη Στερεά, με χαρακτηριστικά την καμάρα, το χαγιάτι και την ντόπια πέτρα. Η άλλη κατηγορία είναι τα νεοκλασικά και τα επηρεασμένα από τη δυτική αρχιτεκτονική κτίρια τα οποία συνήθως ήταν κατοικίες της εύπορης τάξης.

Τυπικό δείγμα της πρώτης κατηγορίας είναι το αρχοντικό Σωχωρίτη κατασκευής περίπου του 1870. Δείγματα της δεύτερης κατηγορίας είναι το κτήριο της Εθνικής Τράπεζας (1903), της Τράπεζας της Ελλάδος (1938), η κατοικία Παναγοπούλου (1904), η κατοικία Φαφούτη-Ξηντάρα (1905), το κτήριο Παπαλέξη (1926), με στοιχεία Art Deco και άλλα. Σε ορισμένα νεοκλασικά υπήρχαν αξιόλογες οροφograφίες και περίτεχνες σιδεριές σε μπαλκόνια και στέγαστρα.

Φυσικά εκτός από αυτά υπήρχε πληθώρα από φτωχικά μονώροφα ή διώροφα χωρίς ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά.

Κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, η οικονομική ανάπτυξη που έφερε κυρίως η επέκταση της καπνοκαλλιέργειας σε συνδυασμό με την έλευση των προσφύγων, έδωσε στην πόλη αρκετά αξιόλογα δημόσια και ιδιωτικά κτίρια. Ενδεικτικά αναφέρονται το επιβλητικό συγκρότημα των Καπναποθηκών Παπαστράτου (1924) που δεσπόζει στο κέντρο του Αγρινίου, τα Παπαστράτεια Εκπαιδευτήρια (1932) έργο του σημαντικού Αρχιτέκτονα Γεωργίου Πάντζαρη του μοντέρνου κινήματος, η μεγάλη Καπναποθήκη Παπαπέτρου (1923), η Δημοτική Αγορά (Β. Κουρεμένος 1933). Τα δύο τελευταία συγκαταλέγονται στα πρώτα κτίρια του Αγρινίου όπου

χρησιμοποιήθηκε οπλισμένο σκυρόδεμα.

Σήμερα έχουν απομείνει μερικά παλιά αξιόλογα κτίρια, τα οποία οφείλουν την σωτηρία τους κυρίως σε ιδιωτικό ενδιαφέρον. Ορισμένα από αυτά, μετά την αγορά από κρατικούς φορείς ή τον Δήμο, μπορούν να αξιοποιηθούν ως μουσεία (π.χ. Αρχοντικό Σωχωρίτη), χώροι δημόσιων υπηρεσιών ή πολιτιστικών δραστηριοτήτων.

Έτσι μπορούν να ενταχθούν λειτουργικά μέσα στον ιστό της πόλης, όχι σαν απολιθώματα του παρελθόντος αλλά σαν ζωντανά στοιχεία της σύγχρονης ζωής.

Η Διαδρομή

Η έκδοση αυτή έχει μεγάλη συναισθηματική αξία για μένα. Δεν είναι μόνο η φωτογράφιση που έκανα επί δεκαετίες. Είναι θάλεγα ένα έργο ζωής καθώς αφιέρωσα αμέτρητες ώρες στα σπίτια αυτά που βλέπετε, και που δεν υπάρχουν πια τα περισσότερα, εξερευνώντας τα μυστικά της κατασκευής τους. Κυρίως όμως προσπαθώντας να φανταστώ ποιού άνθρωποι κατοικούσαν εκεί, πώς ζούσαν, τί στιγμές χαράς και λύπης περάσανε...

Αν σκεφτεί κανεις μάλιστα ότι στα πιο παλιά σπίτια ζήσανε πολλές γενιές διαδοχικά.

Κάθε σπίτι έχει τις δικές του ιστορίες να διηγηθεί. Εγκαταλελειμμένα, πολλές φορές ακόμα και από τους ιδιοκτήτες τους, αισθανόμουν σαν ψυχοπομπός που τα συνόδευε ως το τέλος. Χαρακτηριστική περίπτωση το αρχοντικό Φαφούτη - Ξηντάρα στην οδό Μπαϊμπά 28 με τις υπέροχες οροφograφίες. Γκρεμίστηκε μια Κυριακή πρωί τον Ιούνιο του 1992.

Όμως υπάρχουν και ευχάριστες στιγμές, όταν καμαρώνουμε βλέποντας παλιά κτίρια αναστηλωμένα. Ευτυχώς έχουμε και στην πόλη μας μερικά τέτοια παραδείγματα.

Αρκετά από τα κτίρια αυτά, μπορείτε να τα διακρίνετε στην αεροφωτογραφία καθώς θα γυρίσετε σελίδα. Είναι μια ευτυχής συγκυρία η φωτογραφία αυτή, ένα πολύτιμο τεκμήριο για την πόλη μας. Όταν τήν είδα για πρώτη φορά ήταν μια αποκάλυψη για μένα. Σύντομα μου έγινε εμμονή, εξετάζοντάς την με τις ώρες και περιδιαβαίνοντας μέσα στα δρομάκια αυτής της μικρής πολιτείας που ήταν τόσο κοντά στα χρόνια της παιδικής μου ηλικίας.

Όμως γιατί διάλεξα τη δεκαετία του 1980;

Πρώτα γιατί η αρχή της συμπίπτει με την επιστροφή μου στο Αγρίνιο, ύστερα από τις σπουδές. Ξανάβλεπα την γενέθλια πόλη με άλλο «μάτι». Ήθελα να αποτυπώσω το καθετί. Φωτογράφιζα τα πάντα: κτίρια, ανθρώπους, σκηνές στην αγορά.

Δεύτερον γιατί αισθανόμουν ότι η δεκαετία αυτή θα είναι καθοριστική, μια τομή στην ιστορία της πόλης. Έφευγαν σιγά-σιγά τα παλιά κτίρια και οι παλιές συνήθειες. Η γρήγορη ανοικοδόμηση άλλαζε το πρόσωπο του Αγρινίου.

Ένας τρίτος λόγος είναι γιατί η δεκαετία αυτή συνέπεσε με τις προσπάθειές μου, μαζί με άλλους συμπολίτες, για τη διάσωση και διατήρηση ορισμένων αξιόλογων και χαρακτηριστικών κτιρίων της πόλης. Αυτή η προσπάθεια τις περισσότερες φορές πέτυχε, όπως η περίπτωση του Σιδηροδρομικού Σταθμού με την διπλανή πλατεία (1980), του Θερινού Κινηματοθεάτρου «ΕΛΛΗΝΙΣ» (1983), των Καπναποθηκών Καμποσιώρα (τώρα κτίριο ΤΕΕ) και μιας δεκάδας ακόμα δημοσίων και ιδιωτικών κτιρίων τα οποία κρίθηκαν διατηρητέα. Άλλες φορές πάλι χάθηκε η μάχη, όπως η περίπτωση του Αρχοντικού Φαφούτη-Ξηντάρα και εκείνη των Καπναποθηκών Παναγόπουλου. Δεν χάθηκε όμως ο πόλεμος.

Η φωτογραφία είναι ο καλύτερος σύμμαχος της μνήμης και της ιστορίας. Έτσι ο φωτογράφος γίνεται πολλές

φορές χωρίς να το ξέρει ο οπτικός «ιστορικός» της εποχής του.

Η δουλειά μου αυτή είναι φανερό ότι δεν έχει τόσο καλλιτεχνικό χαρακτήρα. Αποτελεί κυρίως μια καταγραφή, ένα αποτύπωμα της περιόδου εκείνης. Είναι όμως και μια έκφραση της βιωματική σχέσης μου με την ψυχή αυτής της πόλης και τα κτίρια της.

Η ιδέα για την παρούσα έκδοση προέκυψε από την ομόθυμη έκθεσή μου φωτογραφίας στην παλιά Δημοτική Αγορά τον Απρίλιο του 2019. Η μεγάλη προσέλευση και το έντονο ενδιαφέρον των συμπολιτών μας, επιβεβαίωσαν ότι το θέμα των παλιών κτιρίων παραμένει ζωντανό.

Η υλοποίηση της ιδέας μου κατέστη δυνατή χάρις στο ενδιαφέρον και την στήριξη του Δήμου Αγρινίου και ιδιαίτερα του Δημάρχου Γιώργου Παπαναστασίου, της Αντιδημάρχου Πολιτισμού Μαρίας Παπαγεωργίου, του Γ. Γραμματέα του Δήμου Δημήτρη Τζιζώλη και όλων όσοι συνετέλεσαν να πραγματοποιηθεί η έκδοση αυτή.

Τους ευχαριστώ όλους θερμά.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στον φίλο αρχιτέκτονα Δημήτρη Παπακωνσταντίνου, ο οποίος δεν περιορίστηκε στον ρόλο του επιμελητή, αλλά λειτούργησε ως ο οργανωτικός νους πίσω από το υλικό. Με βαθιά γνώση της αρχιτεκτονικής μορφολογίας και του αστικού ιστού της πόλης, συνέγραψε τα τεκμηριωμένα κείμενά του και, μέσα από έναν εμβριθή σχολιασμό, κατάφερε να οργανώσει τις πολυποίκιλες και συγκινησιακά φορτισμένες μνήμες της δεκαετίας του 1980 σε μια συγκροτημένη αφήγηση, αναδεικνύοντας το λεύκωμα αυτό σε μια πολύτιμη παρακαταθήκη για τον τόπο μας.

Τέλος ευχαριστώ τις εκδόσεις Πασχέντη για την συνεργασία και το άρτιο αποτέλεσμα.

Κώστας Σ. Πατρώνης
Πολιτικός Μηχανικός

Πολεοδομικός και κτηματολογικός χάρτης του Αγρινίου, 1852 (Υπουργείο Δημοσίων Έργων). Με γαλάζιο χρώμα αποτυπώνονται τα ρέματα της πόλης.
Αρχείο Κώστα Πατρώνη.

Αεροφωτογραφία του Αγρινίου, 1937. Αρχείο Ευθάλη. Αποτυπώνεται η πόλη λίγο πριν από την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που σηματοδότησε το τέλος της τρίτης οικοδομικής φάσης του Αγρινίου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΠΟΛΗ

Οι πόλεις συγκροτούνται και μετασχηματίζονται μέσα από διαδοχικές φάσεις οικοδόμησης και αποδόμησης. Άλλοτε οι μεταβολές αυτές συντελούνται σταδιακά, μέσω κατεδαφίσεων και ανακατασκευών που ενσωματώνουν νέες τεχνικές και κοινωνικές ανάγκες, και άλλοτε επιβάλλονται βίαια από ιστορικά γεγονότα. Στις περιπτώσεις εκτεταμένης καταστροφής —όπως στη Δρέσδη ή στη Βαρσοβία— η ανοικοδόμηση συνδέθηκε με συνειδητές επιλογές ανασύστασης της προγενέστερης αστικής μορφής, ως πράξη διατήρησης της συλλογικής μνήμης.

Το Αγρίνιο δεν εντάσσεται σε αυτήν την κατηγορία πόλεων. Παρά την ύπαρξη αρχαίων καταλοίπων σε απόσταση περίπου τριών χιλιομέτρων από το σημερινό κέντρο, σε θέση που έχει ταυτιστεί με το αρχαίο Αγρίνιο, καθώς και μεμονωμένων ευρημάτων που μαρτυρούν περιορισμένη κατοίκηση κατά τους βυζαντινούς χρόνους, δεν τεκμηριώνεται η ύπαρξη οργανωμένου αστικού ιστού με ιστορική συνέχεια. Η απουσία αυτή συνδέεται με τη γεωγραφική θέση της περιοχής. Το Αγρίνιο δεν έλεγχε κρίσιμους φυσικούς πόρους ή στρατηγικά περάσματα, όπως η Στράτος στον Αχελώο, δεν διέθετε φυσική οχύρωση, όπως ο Βλοχός, ούτε αξιοποιούσε προστατευτικό υδάτινο στοιχείο, όπως η Ναύπακτος και η Βόνιτσα.

Η πρώτη συστηματική εγκατάσταση τοποθετείται στα τέλη του 15ου αιώνα, μετά την οθωμανική κατάκτηση. Τότε αρχίζει η καλλιέργεια της γης —κυρίως κηπουρού και ελιάς— και η δημιουργία ενός αγροτικού οικισμού. Οι πρώτοι κάτοικοι ήταν Τούρκοι γαιοκτήμο-

νες, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στη σημερινή θέση της πόλης λόγω της διαθεσιμότητας νερού από τα ρέματα των λόφων του Αγίου Ηλία και της Αγίας Παρασκευής. Οθωμανοί περιηγητές του 17ου αιώνα, όπως και μεταγενέστεροι Ευρωπαίοι ταξιδιώτες, περιγράφουν το Βραχώρι ως έναν οικισμό με ανεπτυγμένη αγορά με πολλά καταστήματα, τεμένη, τεκέδες και έντονο φυσικό στοιχείο. Τα αρχεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε συνδυασμό με τις μαρτυρίες περιηγητών όπως ο Leake, αποκαλύπτουν μια σαφή δημογραφική υπεροχή του μουσουλμανικού πληθυσμού έως την Επανάσταση, σε αναλογία περίπου πέντε προς ένα.

Η οικιστική τυπολογία των Τούρκων χαρακτηριζόταν από διώροφες οχυρές κατοικίες με υψηλούς μαντρότοιχους, ενώ παράλληλα υπήρχαν πολυάριθμα ταπεινά κτίσματα, που στέγαζαν Έλληνες τεχνίτες, μικρεμπόρους, εργάτες γης, καθώς και την εβραϊκή κοινότητα.

Το προεπαναστατικό κτιριακό απόθεμα καταστράφηκε σχεδόν ολοκληρωτικά το 1822 από ηθελημένο εμπρησμό. Έτσι η πόλη τυλίχτηκε στις φλόγες κατόπιν στρατηγικής απόφασης μετά από πρόταση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, ώστε να αποτραπεί η εγκατάσταση των επελαυνόντων τουρκικών στρατευμάτων του Κιουταχί. Και το Βραχώρι μετατράπηκε σε σωρούς ερειπίων! Από την αρχιτεκτονική αυτή της περιόδου δεν διασώζεται κανένα ορατό ίχνος. Πιθανές επιβιώσεις περιορίζονται σε υπόγειες κατασκευές ή σε μικρής κλίμακας ανακατασκευές επί παλαιότερων κελυφών.

Μετά την Απελευθέρωση αρχίζει η δεύτερη φάση ανοικοδόμησης. Η πόλη επανασυγκροτείται με υλικά προερχόμενα κυρίως από τα ερείπια και ακολουθεί, σε γενικές γραμμές, τον προϋπάρχοντα πολεοδομικό ιστό. Κεντρικό σημείο αναφοράς αποτελεί η περιοχή της Επάνω Πλατείας (Πλατείας Στράτου), ενώ διατηρούνται οι βασικές αρτηρίες σύνδεσης με την περιφέρεια. Ήδη από το 1845, το Αγρίνιο εμφανίζεται οργανωμένο σε οικοδομικά τετράγωνα, με σαφή διάκριση ιδιοκτησιών και καταγραφή των φυσικών ρεμάτων. Για περίπου ογδό-ντα χρόνια, η επέκταση της πόλης πραγματοποιείται με ήπιους ρυθμούς και με χαμηλής ποιότητας κτιριακό απόθεμα. Κυριαρχούν απλές κατοικίες, βασισμένες σε παραδοσιακά πρότυπα που μεταφέρονται από συνεργεία Ηπειρωτών μαστόρων. Η απουσία δημόσιων κτιρίων είναι χαρακτηριστική. Οι πρώτες προσπάθειες πολεοδομικής κανονικοποίησης, που ξεκίνησαν από τα μισά του 19ου αιώνα, όπως η διάνοιξη κεντρικών οδών και η διαμόρφωση της κεντρικής πλατείας Μπέλλου, καθυστερούν σημαντικά λόγω ιδιοκτησιακών αντιδράσεων. Τα ελάχιστα σωζόμενα κτίρια αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος είναι κυρίως διώροφα αρχοντικά, και λαϊκές κατοικίες.

Η τρίτη οικοδομική φάση συνδέεται άμεσα με την οικονομική άνθηση που προκάλεσε η καλλιέργεια και εμπορία του καπνού. Η άνοδος της μεσαίας τάξης και η επιχειρηματική δραστηριότητα των καπνεμπόρων οδηγούν στην ανέγερση καπναποθηκών και αστικών κατοικιών, κυρίως κατά μήκος των κεντρικών αξόνων και ακολουθούνται από εμπόρους, δικηγόρους και γιατρούς. Ο νεοκλασικισμός επικρατεί ως μορφολογικό πρότυπο. Η περίοδος αυτή αναδιαμορφώνει ριζικά την εικόνα της πόλης, εξαφανίζοντας σχεδόν κάθε ίχνος της προηγούμενης φάσης.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εμφύλιος προκα-

λούν προσωρινή αναστολή της οικοδομικής δραστηριότητας. Η δειλή μεταπολεμική επανεκκίνηση γίνεται με τους ίδιους όρους, αλλά με σταδιακή επικράτηση του οπλισμένου σκυροδέματος.

Η εισαγωγή της αντιπαροχής σηματοδοτεί την τέταρτη και πλέον καθοριστική φάση μετασχηματισμού. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, την οποία γνωρίζω τόσο ως μελετητής όσο και ως ενεργός παρατηρητής της πόλης, η κατεδάφιση καθίσταται κυρίαρχη πρακτική. Οι πολυκατοικίες επιβάλλουν νέα κλίμακα και τυπολογία, υποκαθιστώντας τη νεοκλασική μορφολογία με επαναλαμβανόμενα στοιχεία γραμμικών εξωστών και αδιάφορων κιγκλιδωμάτων. Το στεγαστικό ζήτημα και η επιδίωξη μέγιστης εκμετάλλευσης του συντελεστή δόμησης υπερισχύουν κάθε προβληματισμού για τη διατήρηση της αστικής μνήμης.

Ο ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΣ

Σε αυτό το περιβάλλον εντάσσεται η φωτογραφική δραστηριότητα του Κώστα Πατρώνη. Πολιτικός Μηχανικός με σπουδές κινηματογράφου στο Παρίσι, κινείται μέσα σε μια πόλη σε διαρκή αποδόμηση. Ο φακός του δεν επιχειρεί αισθητικές υπερβάσεις· λειτουργεί ως εργαλείο τεκμηρίωσης. Τα κλικ της Olympus και της Zenit χάνονται μπροστά στο θόρυβο των εκσκαφών και των αναβατορίων και καταγράφουν μια αστική πραγματικότητα που μεταβάλλεται ταχύτερα απ' όσο μπορεί να αφομοιωθεί. Με προσωπικό κόστος και χωρίς θεσμική στήριξη, η φωτογράφιση αποκτά χαρακτήρα αρχεϊκής πράξης.

Από τις κεντρικές αρτηρίες έως τα στενά και τις αλάνες της περιφέρειας, από τα ερείπια των κατεδα-

φίσεων έως τα οικοδομικά σπαράγματα της παλαιότερης πόλης, συγκροτείται ένα εκτενές οπτικό αρχείο μιας διαδικασίας αστικού μετασχηματισμού.

ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Η παρούσα επιλογή προέρχεται από εκατοντάδες φωτογραφίες, έγχρωμες και ασπρόμαυρες, χωρίς αρχικό αισθητικό ή εκθεσιακό προσανατολισμό. Η ταξινόμηση που επιχειρείται εδώ στοχεύει στη διευκόλυνση της ανάγνωσης και της σύγκρισης: του αστικού με το λαϊκό, του μεγαλοπρεπούς με το ταπεινό, του παλαιού με το αναδυόμενο. Σε συνέχεια της έκθεσης του 2019, η συλλογή αυτή λειτουργεί ως παρακαταθήκη μνήμης. Σε μια περίοδο όπου ο οικοδομικός παροξυσμός έχει πλέον υποχωρήσει, η πόλη μπορεί να αναστοχαστεί το παρελθόν της και να μετατρέψει τη γνώση της ιστορικής της διαδρομής σε εργαλείο συνειδητής και δημιουργικής παρέμβασης.

Το Αγρίνιο δεν προσφέρεται εύκολα για γραμμικές αναγνώσεις. Η πόλη συγκροτείται από διαδοχικά στρώματα χρήσεων, κατασκευών και κοινωνικών συνθηκών, τα οποία δεν διαδέχονται το ένα το άλλο με σαφή χρονική ή μορφολογική ακολουθία. Αντιθέτως, συνυπάρχουν, αλληλοεπικαλύπτονται και συχνά αντιφάσκουν. Η παρούσα εργασία δεν επιχειρεί μια συνολική ιστορική αποτίμηση της πόλης, αλλά μια στοχευμένη ανάγνωση του κτισμένου της αποθέματος μέσα από τη φωτογραφική τεκμηρίωση.

Το φωτογραφικό υλικό λειτουργεί ως πρωτογενές μέσο παρατήρησης. Δεν χρησιμοποιείται για να επιβεβαιώσει εκ των προτέρων θεωρητικές θέσεις, αλλά για να αναδείξει μορφές, κατασκευαστικές λογικές και

χωρικές σχέσεις που συχνά παραμένουν αόρατες στη συμβατική αφήγηση της πόλης. Η αρχιτεκτονική προσέγγιση δεν περιορίζεται σε τυπολογικές κατηγορίες, αλλά εστιάζει στη σχέση του κτιρίου με τον δρόμο, το οικόπεδο, τη χρήση και τη χρονικότητα της κατασκευής του.

Η επιλογή των κτιρίων δεν ακολουθεί αυστηρά κριτήρια αισθητικής ή διατήρησης. Περιλαμβάνει πρώιμα αστικά κελύφη και νεοκλασικά, μεταγενέστερες λαϊκές κατασκευές, αλλά και υβριδικές μορφές που προκύπτουν από αλληπάλληλες προσθήκες και μετατροπές. Κοινός παρονομαστής είναι η δυνατότητά τους να λειτουργήσουν ως φορείς πληροφορίας για τον τρόπο με τον οποίο η πόλη συγκροτήθηκε και μετασχηματίστηκε.

Τα εισαγωγικά κείμενα των κεφαλαίων λειτουργούν ως πλαίσιο ανάγνωσης του φωτογραφικού υλικού που ακολουθεί. Οι φωτογραφίες συνοδεύονται, κατά κανόνα, από σύντομες λεζάντες με τη θέση τον ιδιοκτήτη του ακινήτου και τον Αρχιτέκτονα ή τον κατασκευαστή, όπου αυτό είναι εφικτό. Ο ερμηνευτικός σχολιασμός περιορίζεται στις περιπτώσεις όπου κρίνεται απολύτως αναγκαίος για την κατανόηση της κατασκευής ή του αστικού της πλαισίου.

Η εργασία αυτή δεν φιλοδοξεί να εξαντλήσει το θέμα της αρχιτεκτονικής του Αγρινίου. Στοχεύει, ωστόσο, να προσφέρει ένα συνεκτικό εργαλείο παρατήρησης και να συμβάλει σε μια πιο προσεκτική ανάγνωση της πόλης, μέσα από τη συνύπαρξη εικόνας και λόγου.

Δημήτρης Παπακωνσταντίνου
Αρχιτέκτων

1. Τα Κτίρια του 19ου Αιώνα

Τα ελάχιστα σωζόμενα κτίρια του 19ου αιώνα αποτελούν τα παλαιότερα αναγνώσιμα ίχνη αστικής συγκρότησης του Αγρινίου. Η αξία τους δεν έγκειται στη μνημειότητα, αλλά στη σαφήνεια με την οποία αποτυπώνουν έναν τρόπο ζωής, κατασκευής και οργάνωσης του χώρου.

Μπαίνοντας στη δεκαετία του 1980, τα κτίρια που είχαν επιβιώσει από τη δεύτερη οικοδομική περίοδο του Αγρινίου ήταν πλέον ελάχιστα. Πρόκειται κυρίως για μεμονωμένα διώροφα αρχοντικά, τα οποία διακρίνονται από μια σαφή και αναγνωρίσιμη τυπολογία.

Τα κτίρια αυτά εμφανίζονται ως συμπαγείς όγκοι, με ορθογωνική κάτοψη, άλλοτε με τη μεγάλη και άλλοτε με τη μικρή πλευρά προς τον δρόμο. Η οργάνωση των ανοιγμάτων υπακούει σε στοιχειώδη συμμετρία, όχι μόνο για αισθητικούς λόγους αλλά και για λόγους στατικής ισορροπίας, σε μια περιοχή με έντονη σεισμικότητα.

Η πρόσβαση στον όροφο γίνεται συνήθως μέσω εξωτερικής λιθόκτιστης κλίμακας, η οποία καταλήγει σε πλατύσκαλο επάνω από την καμάρα εισόδου προς το «κατώι», τον αποθηκευτικό χώρο για τρόφιμα, εργαλεία και σκεύη. Τα οχυρωμένα ισόγεια παλαιότερων εποχών υποχωρούν σταδιακά και αντικαθίστανται από λίθινες παραστάδες και ομοιόμορφα ανοίγματα. Η στέγη είναι κατά κανόνα τετράριχτη, με εκφορικό λίθινο γείσο.

Οι συνθήκες διαβίωσης παραμένουν σκληρές. Η στοιχειώδης θέρμανση εξασφαλίζεται από το τζάκι, ενώ το μαγείρεμα και η ατομική υγιεινή μεταφέρονται σε πρόχειρα παραπήγματα της αυλής.

Τα υλικά είναι απολύτως τοπικά: λίθος, άργιλος, νερό, ξυλεία από πουρνάρια και έλατα, καθώς και κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Ο εύθρυπτος γκριζοπράσινος ψαμμίτης, που εξορύσσεται από τους γειτονικούς λόφους, αποτελεί το βασικό δομικό υλικό. Τα ανοίγματα γεφυρώνονται με λίθινα τόξα ή με λίθινα και ξύλινα πρέκια. Η τοιχοποιία πολλές φορές επιχρίζεται με σοβά από χώμα και ελάχιστο

ασβέστη, ενώ τα αλεπάλληλα στρώματα ασβέστη λειτουργούν προστατευτικά απέναντι στις καιρικές συνθήκες.

Η διακόσμηση απουσιάζει σχεδόν πλήρως. Κάθε αισθητική αναζήτηση περιορίζεται στις σιδεριές της εξώπορτας και στη χρήση απλών χρωστικών: ώχρα, λουλάκι και λευκό. Με τη διάδοση του νεοκλασικισμού, ορισμένα κτίρια ενσωματώνουν στοιχειώδεις παραστάδες και θριγκούς, σε μια προσπάθεια μορφολογικής και κοινωνικής αναβάθμισης.

Δ. Π.

Αρχοντικό Ρήκα, οδός Ανακτορίου 3.

Τοξωτά παράθυρα στο εσωτερικό.

Εσωτερικό κάμαρας.

Ξυλόγλυπτο ταβάνι.

Διώροφο σπίτι σε πάροδο της Οδού Μπαϊμπά. Μια αρχικά συμμετρική κατασκευή επεκτάθηκε σε ισόγειο και α' όροφο, όπως μεγάλωσαν οι στεγαστικές ανάγκες της οικογένειας. Ορατό από τον πεζόδρομο Μανδηλαρά, ανάμεσα απο τις "συμπληγάδες" δυο πολυκατοικιών.

Οικία Τζαμούρα, με ξύλινο χαγιάτι, οδός Χαρίτων 5. Οι δύο σκάλες πιθανότατα εξυπηρετούσαν δύο οικογένειες στον όροφο.

Οικία Παυλόπουλου, οδός Αγίου Χριστοφόρου 34. Πολλά αρχοντικά της δεύτερης οικοδομικής φάσης διατηρούσαν την περιφραγμένη αυλή με σκαλιστό τοξωτό υπέρθυρο εισόδου και αετωματική στέψη - χαρακτηριστικό δείγμα της εσωστρέφειας του αστικού ιδιωτικού βίου.

Οικία Αλεξανδρόπουλου,
οδός Νίκου Παπακων-
σταντίνου (παλαιότερα
περιοχή Μύλου).
Δύο χαμηλού ύψους
όροφοι αποθηκευτικών
χώρων, με ελάχιστα
μικρού μεγέθους ανοίγ-
ματα, συγκροτούσαν τη
βάση της κατοικίας
στο τρίτο επίπεδο.

Τοξωτή θύρα που
οδηγούσε στο εσωτερικό
οικοδομικού τετραγώνου
με σπίτια και εργαστήρια.
Οδός Κύπρου 21.

Τυπικά δώροφα σπίτια με κατοικίες στο ισόγειο και τον α' όροφο. Οδός Αγίου Χριστοφόρου 24-26-28-30.

2. Ο Νεοκλασικισμός στο Αγρίνιο

Ήδη από την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα, ο νεοκλασικισμός εξαπλώνεται με ταχύτητα σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια. Η σταδιακή εδαφική και πολιτική εδραίωση του ελληνικού κράτους αναζητά μια μορφική έκφραση συλλογικής ταυτότητας, την οποία βρίσκει στη νεοκλασική αρχιτεκτονική.

Ο νεοκλασικισμός λειτουργεί στο Αγρίνιο ως δείκτης οικονομικής ανόδου και κοινωνικής αυτοπεποίθησης. Δεν εισάγεται ως αυστηρό πρότυπο, αλλά προσαρμόζεται στις τοπικές δυνατότητες, στα υλικά και στις ανάγκες της πόλης.

Το Αγρίνιο, μέχρι την απελευθέρωση της Άρτας το 1881, αποτελεί το σημαντικότερο κέντρο της τότε βορειοδυτικής Ελλάδας, γνωρίζει πληθυσμιακή αύξηση και άνοδο του διαθέσιμου εισοδήματος. Παράλληλα, δέχεται εισροή πληθυσμών από τα χωριά της Τριχωνίδας, τις παραλίμνιες περιοχές και τη δυτική Ευρυτανία.

Τα παλαιότερα οικοδομικά πρότυπα προσαρμόζονται στα νέα δεδομένα. Η συμμετρία ως προς άξονα καθίσταται κυρίαρχη, τα ανοίγματα αποκτούν ομοιομορφία και οι όψεις οργανώνονται με κρηπίδα, κορμό, θριγκό και στέψη. Η στέγη, θεωρούμενη πλέον ως ανεπιθύμητο στοιχείο, αποκρύπτεται πίσω από περιμετρικό στηθαίο.

Παραστάδες στις εισόδους, επίκρανα, τραβηχτά γείσα στον σοβά και εξώστες συνδυάζονται με αυξανόμενη εξωστρέφεια. Στις πιο εύπορες κατοικίες, τα μπαλκόνια στηρίζονται σε εισαγόμενα από την πρωτεύουσα μαρμάρινα ή τοπικά λαξευμένα ψαμμιτικά φουρούσια, ενώ στις οικονομικότερες εκδοχές σε σιδερένια φουρούσια με ξύλινο δάπεδο. Περίτεχνα κιγκλιδώματα από χυτοσίδηρο και μεταλλικά προστατευτικά στέγαστρα με ελικοειδή φουρούσια ολοκληρώνουν τη μορφολογία.

Λίγο πριν την είσοδο στον 20ό αιώνα, οι κατοικίες αποκτούν χώρους υγιεινής και κουζίνα, καινοτομία αδιανόητη για τις προηγούμενες δεκαετίες. Η εσωτερική πολυτέλεια εκφράζεται με ταμπλαδωτά ταβάνια και ζωγραφισμένους τοίχους.

Παρά την ιδιωτική ευημερία και την έντονη μορφολογική αναβάθμιση, ο δημόσιος χώρος παραμένει φτωχός. Μέχρι το 1910 ανεγείρεται μόνον ένα σχολικό κτίριο στο πλαίσιο του προγράμματος «Συγγρού», ενώ η πόλη εκσυγχρονίζεται κυρίως μέσω πλατειών και κεντρικών αξόνων, ατενίζοντας με αισιοδοξία το μέλλον.

Δ.Π.

Υπόλειμμα νεοκλασικού προπύλου, οδός Ι. Σταΐκου 58.

Ζωγραφιστό ταβάνι αρχοντικού
Φαφούτη-Ξηντάρα.

Αρχοντικό Φαφούτη-Ξηντάρα, οδός Μπαϊμιά 28. Τυπικό δείγμα νεοκλασικού σχεδιασμού: συμμετρία ως προς άξονα, κατακόρυφη οργάνωση ανοιγμάτων, θριγκός και στέψη με στηθαίο που αποκρύπτει τη στέγη.

Τυπικά δώροφα νεοκλασικά, με απλουστευμένο διάκοσμο και χρήση σιδηροδοκών για τη δημιουργία ευρύτερων ανοιγμάτων στο ισόγειο. Οδός Παναγοπούλου και Μανδηλαρά.

Η αετωματική απόληξη της κεντρικής εισόδου της Δημοτικής Αγοράς στην οδό Σκαλτσοδήμου 11.

Νεοκλασικά δώροφα με εμπορικά καταστήματα στο ισόγειο, Επάνω Πλατεία (πλατεία Στράτου). Χαρακτηριστικό στοιχείο τα ακροκέραμα σε όλο το μήκος της πρόσοψης.

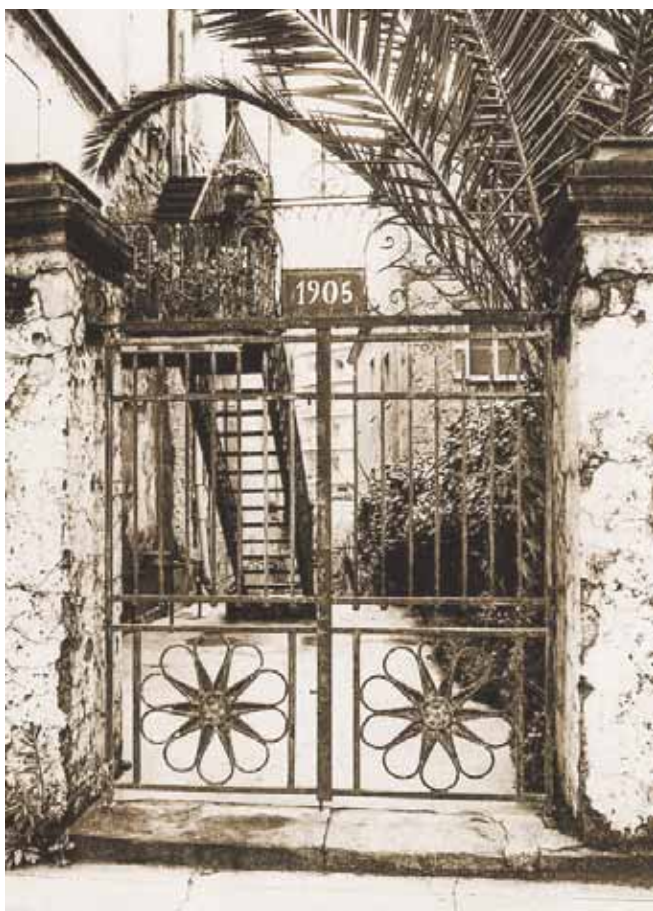

Οικία Τσακανίκα, οδός Χ. Τρικούπη 7.
Εκτός από την ενδιαφέρουσα συμμετρία
της πρόσοψης, εντύπωση προκαλεί
η απότμηση και διαμόρφωση
με ψευδοκόγχες της αριστερής γωνίας.

Οικίες Μπουρλά (διώροφη)
και Μπαμιώτη (τριώροφη),
οδός Παπαστρατού 83-85.

Διώροφα νεοκλασικά με καταστήματα στο ισόγειο και κατοικίες στον Α' όροφο. Η πρόσβαση στον όροφο γινόταν από πάροδο στο πίσω μέρος των κτιρίων.
Επάνω Πλατεία.

Αυλόπορτα αρχοντικού Φαφούτη-Ξηντάρα, οδός Μπαϊμπά 28.

Πομπώδης διάρθρωση πλάγιας εισόδου σε υπερυψωμένη ισόγεια νεοκλασική οικία γιατρού Παπανικολάου στην οδό Παναγοπούλου 11.

Υστερο νεοκλασικό τριώροφο κτήριο
ιδιοκτησίας Καββαδία,
οδός Παπαϊωάννου 8.

Τυπική είσοδος με σιδερόφρακτα
παραθυρίδια και υπέρθυρο φεγγίτη.

Σιδερένιο κικκλίδωμα από χυτοσίδηρο (μαντέμι) και σιδερένια αυλόπορτα.

Νεοκλασικό δώροφο κτήριο με μεταγενέστερη προσθήκη, στην Επάνω Πλατεία, γνωστό ως «ΟΡΦΕΑΣ», ιδιοκτησίας Στύλιου. Κατεδαφίστηκε το 1991.

Δώροφο σπίτι με ανοιχτή βεράντα στο πίσω μέρος. Ιδιοκτησία Κοντούλη, οδός Σαμώτη 22-24.

Καταστήματα με τονισμένη την ανοικτή είσοδο προς τον εσωτερικό χώρο του οικοπέδου, όπου λειτουργούσε γκαράζ και για λίγο διάστημα θερινός κινηματογράφος. Η χρήση του oculius, του στρογγυλού παραθύρου στον άξονα ήταν μάλλον σπάνια στο τοπικό μορφολογικό ρεπερτόριο. Οδός Ηλία Ηλιού 10.

Γωνιακή ισόγεια κατοικία Παπαγιάννη, στη συμβολή των οδών Ρίτσου και Παπαγιάννη.

Η ανατολική από δύο συμμετρικές
διώροφες κατοικίες με αποθήκες
καπνού στο ισόγειο,
ιδιοκτησίας αδελφών Στύλιου,
στην οδό Μακρή 14.

Η δυτική οικία Στύλιου, με την ανα-
τολική οικία κατεδαφισμένη, ενώ
στη θέση της έχει ανεγερθεί
τετραώροφη πολυκατοικία.

Λιτό δώροφο σπίτι με δύο κατοικίες.
Οδός Κωστή Παλαμά 14.

Δώροφο κτίριο ιδιοκτησίας
Παπαγιάννη, που για περίπου δύο
δεκαετίες στέγαζε το ΚΤΕΛ
Νομού Αιτωλοακαρνανίας.
Οδός Παπαθανάση 1.

3. Ημιτελή Νεοκλασικά

Τα ημιτελή νεοκλασικά κτίρια αποτελούν μια ιδιαίτερη κατηγορία στο αστικό τοπίο του Αγρινίου. Δεν πρόκειται απλώς για αποτυχιές ολοκλήρωσης, αλλά για υλικά ίχνη ιστορικών ασυνεχειών, οικονομικών περιορισμών και βίαιων διακοπών της οικοδομικής δραστηριότητας.

Οι αυξημένες αισθητικές απαιτήσεις του νεοκλασικισμού, ιδίως ως προς τα εξωτερικά επιχρίσματα και τον πλαστικό διάκοσμο, δεν ολοκληρώνονται πάντοτε. Η οικονομική στενότητα συχνά δεν επιτρέπει την τελική διαμόρφωση των όψεων, ενώ η έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου παγώνει σχεδόν κάθε οικοδομική δραστηριότητα.

Ο πληθωρισμός, οι πτωχεύσεις και η δραματική απώλεια εισοδήματος αφήνουν πολλά κτίρια ημιτελή. Ο πλαστικός διάκοσμος, που βασίζεται στην ενσωμάτωση στη λιθοδομή προεξεχόντων σειρών συμπαγών πλίνθων για τη διαμόρφωση γείσων, παραστάδων και αετωματικών απολήξεων, δεν κατασκευάζεται ποτέ.

Με την πάροδο των δεκαετιών, η αρχική πρόθεση ξεχνιέται. Τα ημιτελή αυτά κτίρια αποκτούν μια ιδιαίτερη ταυτότητα: τα κατασκευαστικά στοιχεία προετοιμασίας για επίχρισμα υποκαθιστούν τη διακόσμηση, και οι σειρές πλίνθων, μονές ή διπλές και είτε γραμμικές είτε τοξωτές μετατρέπονται από βοηθητικά κατασκευαστικά στοιχεία σε κυρίαρχα μορφολογικά χαρακτηριστικά.

Δ.Π.

Υστερο νεοκλασικό τριώροφο (1930), ιδιοκτησίας Κυρίτση, οδός Τσικνιά 41.

«Δίδυμα» διώροφα σπίτια, ιδιοκτησίας Γράψα, οδός Μελεάγρου 5-7.

Τριώροφο σπίτι, ιδιοκτησίας Γιάγκα,
οδός Ζωοδόχου Πηγής 35.

Διώροφο σπίτι με δύο κατοικίες.
Η είσοδος στον α' όροφο γίνεται από τον δρόμο,
ενώ στην κατοικία του ισόγειου από την παράπλευρη
είσοδο στην αυλή. Οδός Γοργοποτάμου 33.

Τριώροφο σπίτι, οδός Πραΐδου 38.
Στη δεκαετία του 1930,
τα φουρούσια και τα δάπεδα
των εξωστών κατασκευάζονται
σχεδόν αποκλειστικά
από σπλισμένο σκυρόδεμα.

Διώροφο σπίτι, οδός Μακρή 2.

Διώροφο σπίτι, οδός Μελεάγρου 16.

4. Αστικές Κατοικίες

Οι αστικές κατοικίες του Αγρινίου συγκροτούν το μεταβατικό σώμα ανάμεσα στον αυστηρό νεοκλασικισμό και στις απλούστερες λαϊκές κατασκευές. Εκφράζουν μια προσπάθεια εξισορρόπησης μορφολογικών φιλοδοξιών και οικονομικών περιορισμών.

Η αυστηρή νεοκλασική τυπολογία δεν ήταν πάντοτε οικονομικά εφικτή. Αποτελούσε το επιθυμητό πρότυπο, αλλά η εφαρμογή της συχνά περιοριζόταν από το διαθέσιμο εισόδημα. Όσο η οικονομική δυνατότητα εξαντλούνταν στη βασική ανοικοδόμηση, τόσο οι μορφές απογυμνώνονταν από διακοσμητικά στοιχεία.

Ζητήματα στεγανότητας περιορίζουν την συστηματική κατασκευή της εγκιβωτισμένης στέγης και επιβάλλουν την ασφαλέστερη κατασκευαστική υιοθέτηση της ελεύθερης απορροής των ομβρίων. Τα μπαλκόνια, αν και μικρά, κατασκευάζονται πλέον από οπλισμένο σκυρόδεμα, όπως και τα φέροντα φουρούσια. Η συνολική προσπάθεια στοχεύει στη διατήρηση της κυρίαρχης αισθητικής ιδεολογίας με μειωμένο κόστος.

Τις δυο τελευταίες δεκαετίες πριν τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο, ανεγείρονται κυρίως αστικές κατοικίες εμπόρων με στοιχεία μοντερνισμού και art deco, αλλά σε περιορισμένη κλίμακα.

Χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί η υποχώρηση της κάτοψης του ορόφου σε σχέση με το ισόγειο, που επιτρέπει τη δημιουργία ανοιχτής βεράντας προς τον δρόμο ή την πίσω αυλή. Η εσωστρέφεια του 19ου αιώνα υποχωρεί: οι ψηλοί μαντρότοιχοι αντικαθίστανται από χαμηλά στηθαία με γραμμικά κιγκλιδώματα. Η αστική τάξη αρχίζει να αφήνει το αποτύπωμά της στην πόλη.

Δ.Π.

Σπίτι Τζαβρατζόπουλου, στην οδό Αγίου Χριστοφόρου 32.

Σπίτι στην οδό Αγίων Αναργύρων 2. Στο βάθος διακρίνεται η διώροφη κατοικία Καμποσιώρα, δείγμα εκλεκτικιστικής αρχιτεκτονικής στα τέλη της δεκαετίας του 1930. Πίσω, η οθόνη του θερινού κινηματογράφου ΑΝΕΞΙΣ.

Θέα από τον κήπο του λιακωτού
ισόγειας κατοικίας ιδιοκτησίας
Χρυσικόπουλου, στην οδό
Αγίου Δημητρίου 13.

Το σπίτι του καθηγητή
Σωτήρη Μαρκόπουλου,
οδός Αγίου Χριστοφόρου 78.

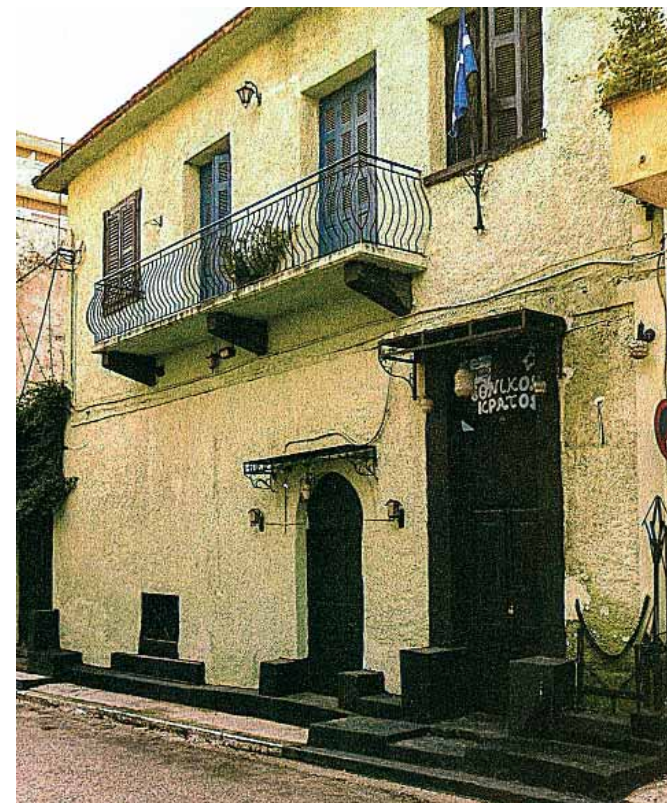
Ισόγεια κατοικία στην οδό Κωστή Παλαμά 5.

Διώροφο σπίτι στην οδό Βασ. Ασημάκη 6 - πάρδος Χαρίτων.

Διώροφο σπίτι με ατελή προσπάθεια ενσωμάτωσης στοιχείων Art Deco. Οδός Γ. Τσακανίκα 5.

Η οικία Μπαϊμά, γνωστή ως το «Εθνικόν Κράτος» στην οδό 39ου Συντάγματος 1.

5. Λαϊκές Κατοικίες

Το κεφάλαιο αυτό αφορά την αρχιτεκτονική της ανάγκης. Πρόκειται για κτίσματα που δεν επιδιώκουν μορφολογική προβολή, αλλά εξυπηρετούν άμεσα και πρακτικά τις βασικές συνθήκες κατοίκησης και επιβίωσης, αποτελώντας τον πιο εκτεταμένο και λιγότερο προβεβλημένο αστικό ιστό της πόλης.

Τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα αδυνατούν να ακολουθήσουν τον ρυθμό και το κόστος της αστικής ανοικοδόμησης. Οι κατοικίες τους παραμένουν μορφολογικά απλές, ως συνέχεια της προηγούμενης οικοδομικής περιόδου. Αντί για νέες κατασκευές, προτιμώνται επεκτάσεις, συμπληρώσεις ή βελτιώσεις παλαιότερων κτισμάτων.

Σε μικρά οικόπεδα, αποκτημένα συνήθως με δόσεις, και με εισοδήματα από την οικοδομή, τα τεχνικά επαγγέλματα ή την καπνοκαλλιέργεια, ανεγείρονται κατοικίες που καλύπτουν μόλις τις βασικές ανάγκες: φαγητό, ύπνο και στοιχειώδη υγιεινή. Με σπάνιες και κοπιώδεις θυσίες, διατηρείται ένας «ιερός» χώρος: το σαλόνι των γιορτών και της υποδοχής.

Από το 1924 κατασκευάζονται και οι πρώτες εργατικές κατοικίες των προσφύγων. Μικρές, ομοιόμορφες και αυστηρά λειτουργικές, ανεγείρονται συστηματικά από το κράτος, χωρίς αισθητικές φιλοδοξίες. Στην ακραία τους μορφή, πρόχειρες κατασκευές από λαμαρίνες βαρελιών, ήδη από το 1922-23, παραπέμπουν σε στρατιωτικού τύπου εγκαταστάσεις, αποκαλύπτοντας τα όρια της κρατικής μέριμνας.

Δ.Π.

Προσφυγικό στίτι στον Άγιο Κωνσταντίνο.

Στίτι στα προσφυγικά Ερυθραίας, στην οδό Ιωνίας 79.

Διώροφο αδελφομοίρι με κατώι. Χαρακτηριστική η διπλή συμμετρική κλίμακα ανόδου προς τις κατοικίες δύο αδελφών. Στην περιοχή Αγίου Χριστοφόρου.

Κλίμακα με ανακουφιστικό τόξο και ολόσωμα εξέχοντα σκαλοπάτια στην περιοχή Αγίου Χριστοφόρου.

Κλίμακα τύπου γάμμα με τοξωτή κόγχη στην οδό Χένδερσον.

Σπίτια με λιακωτά προς τις αυλές
στην οδό Ανακτορίου.
Στη μεσαία κατοικία λειτουργούσε
το μπαρ Marabou.

Σπίτι στην οδό Βλαχογιάννη 3.

Διαγώνιες αντιθέσεις χρωμάτων και υλικών.

Σπίτι ιδιοκτησίας Καζαντζή, στην γωνία των οδών (Καζαντζή και Γεωργάκη).

Κατοικία από τσίγκους και λαμαρίνες στα προσφυγικά του Αγίου Κωνσταντίνου. Οδός Δαγκλή 7

6. Λαϊκά Καταστήματα

Στα λαϊκά καταστήματα, ο άνθρωπος αποτελεί το κεντρικό θέμα. Ιδιοκτήτες, εργαζόμενοι και πελάτες καταγράφονται στον φυσικό τους χώρο, μετατρέποντας το κτίσμα σε σκηνικό καθημερινής ζωής. Οι εικόνες λειτουργούν ως ντοκουμέντα ηθών, επαγγελμάτων και κοινωνικών πρακτικών που σήμερα έχουν σε μεγάλο βαθμό εκλείψει, αναδεικνύοντας μια πόλη ζωντανή, ανθρώπινη και άμεσα βιωμένη.

Στη φωτογραφική αποτύπωση των κτιρίων, το ενδιαφέρον στρέφεται συνήθως στο ίδιο το κέλυφος: τη μορφή, τις αναλογίες, τα υλικά, τη σχέση με τον περιβάλλοντα χώρο. Τα κινητά στοιχεία –άνθρωποι, οχήματα, στιγμιαίες δραστηριότητες– συχνά επιχειρείται να απουσιάζουν, επιλέγοντας τη χρονική στιγμή που η παρουσία τους είναι ελάχιστη, ώστε να αναδειχθούν οι αρετές της αρχιτεκτονικής μορφής. Η πόλη παρουσιάζεται τότε σχεδόν «ακίνητη», απογυμνωμένη από τον θόρυβο και τη ροή της καθημερινότητας. Στην ενότητα αυτή, ωστόσο, η προσέγγιση αντιστρέφεται.

Στα λαϊκά καταστήματα ο άνθρωπος δεν αποτελεί παρεμβολή στο κάδρο, αλλά το κύριο θέμα της φωτογραφίας. Ιδιοκτήτες πίσω από τους πάγκους, εργαζόμενοι στο χώρο τους, πελάτες σε στιγμές συναλλαγής, θαμώνες καφενείων και κέντρων διασκέδασης, συλλαμβάνονται μέσα στο φυσικό τους περιβάλλον, στον χώρο όπου εκτυλίσσεται η καθημερινή τους δραστηριότητα. Το κατάστημα παύει να είναι απλώς ένα κτίσμα και μετατρέπεται σε σκηνικό ζωής. Οι εικόνες αυτές λειτουργούν ως ντοκουμέντα ηθών και εθίμων, αποτυπώνοντας πτυχές της τοπικής οικονομίας, των καταναλωτικών αναγκών και των τρόπων διασκέδασης μιας άλλης εποχής. Επαγγέλματα, πρακτικές και κοινωνικές συμπεριφορές που σήμερα μοιάζουν παρωχημένες ή έχουν εκλείψει, εμφανίζονται εδώ ως αυτόνοτο κομμάτι της καθημερινότητας της δεκαετίας του 1980 στο Αγρίνιο.

Οι χώροι είναι λιτοί, συχνά ασφυκτικά γεμάτοι αντικείμενα, με αυτοσχέδιες λύσεις και περιορισμένα μέσα. Παράλληλα, οι φωτογραφίες αποκαλύπτουν συνθήκες διαβίωσης και υγιεινής που παραπέμπουν σε προηγούμενες δεκαετίες, όταν ο εκσυγχρονισμός δεν είχε ακόμη κάνει αισθητή την παρουσία του σε μεγάλο μέρος της τοπικής αγοράς. Η απουσία τυποποίησης, η προσωπική σχέση επαγγελματία και πελάτη, η άμεση επαφή και η ανθρώπινη κλίμακα κυριαρχούν. Μέσα από αυτά τα λαϊκά καταστήματα αναδύεται μια πόλη ζωντανή, με πρόσωπα, χειρονομίες και βλέμματα. Μια πόλη που δεν ορίζεται μόνο από τα κτίριά της, αλλά από τους ανθρώπους που τα κατοικούν και τα χρησιμοποιούν, και από τις μικρές καθημερινές ιστορίες που εκτυλίσσονται στο εσωτερικό τους.

Δ.Π.

Εστιατόριο Κ. Καρρά και Π. Διαμαντή, οδός Κακκαβιά 1.

Καφενείο Λέρη, στη γωνία των οδών
Ι. Σταΐκου και Αντωνοπούλου.

Καταστήματα στην πλατεία
Στράτου, οδός Λουριώτη.

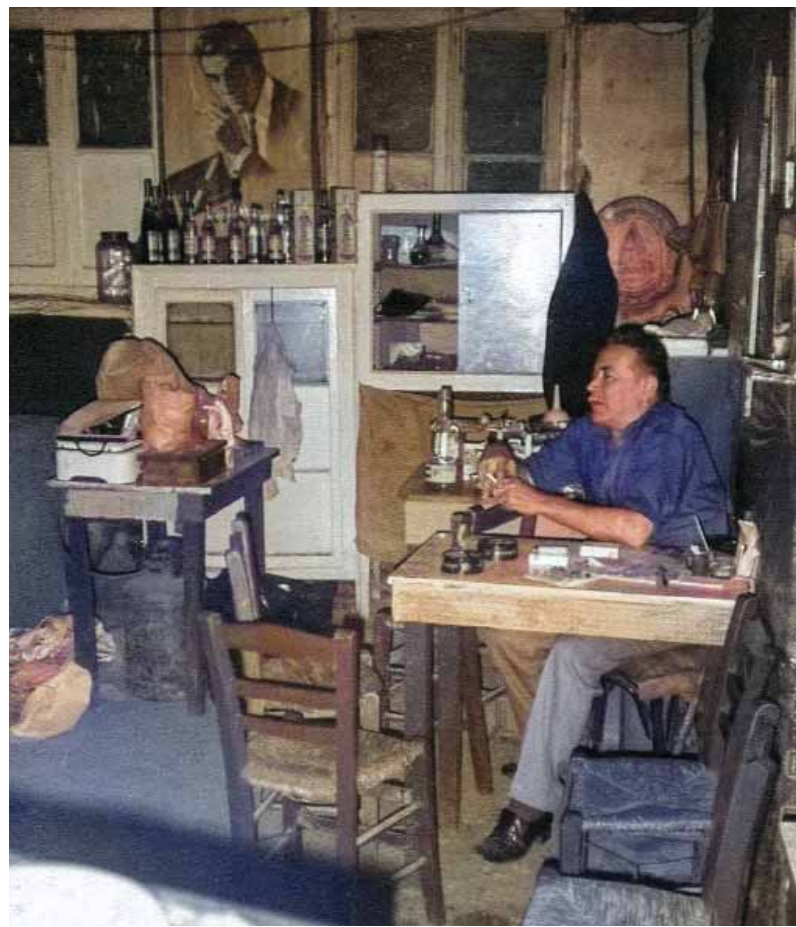

Ταβέρνα Χαλβατζή,
οδός Σκαλτσοδήμου 17.

Το Ψητοπωλείο του Ηλία Τσουραντάνη, στη οδό Τσικνιά 35.

Ο Αχιλλέας Κωστής στην υπόγεια ταβέρνα του. Οδός Σουλίου 23.

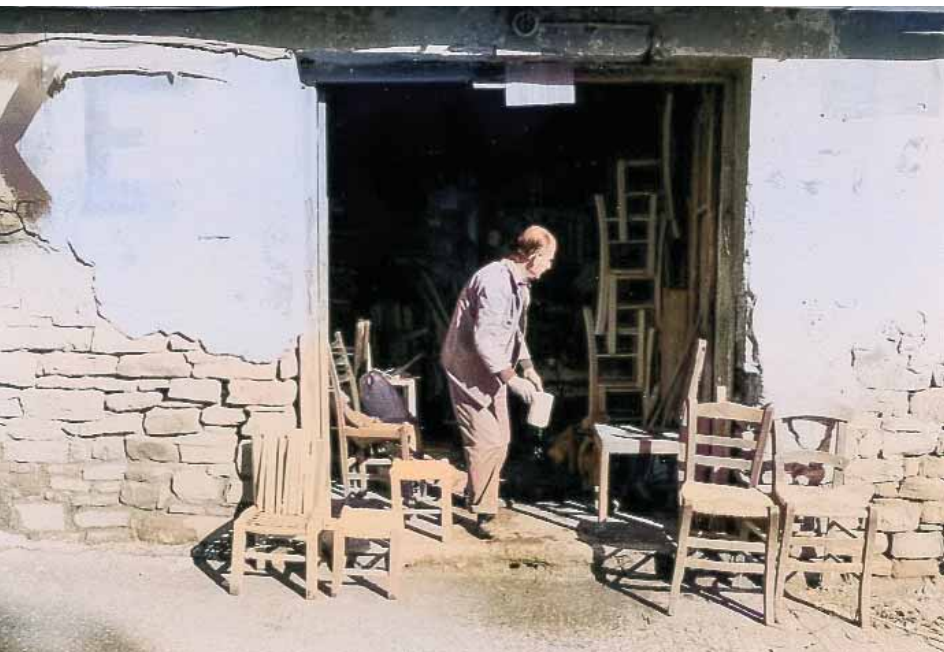
Ταβέρνα Κουφιόπουλου.
Πλατάνια Αγίας Τριάδος,

Ταβέρνα Βασιλικής Καράμπαλη, οδός Πατακώστα 16.

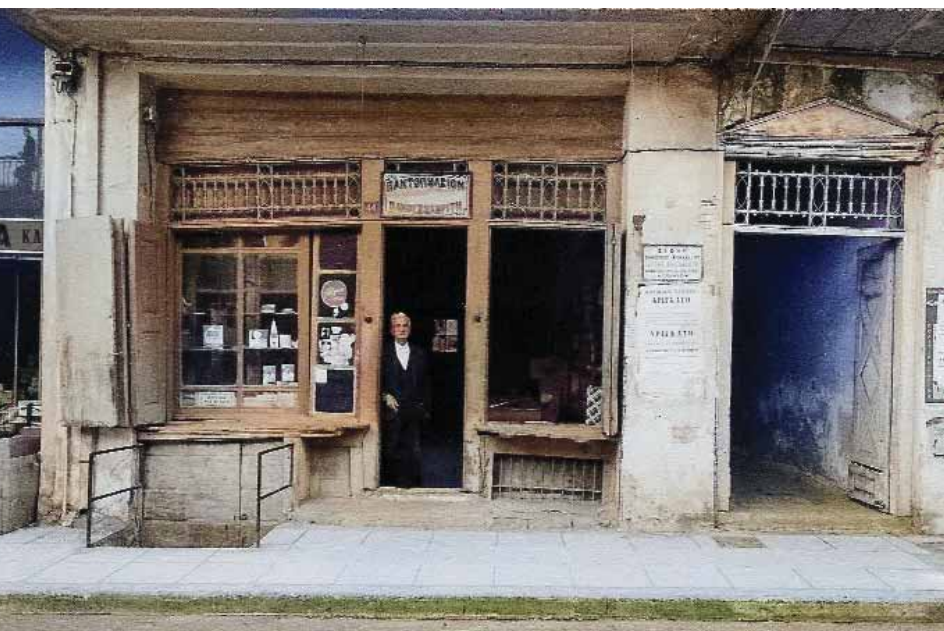

Εσωτερικό της ταβέρνας Καράμπαλη.

Παντοπωλείο Διονύση Σχωρήτη. Οδός Ι. Σταΐκου 44.

Καρεκλάδικο Χατζοπούλου
στην οδό Λουριώτη 2.

Λεπτομέρεια εισόδου στο εσωτερικό οικοδομικού τετραγώνου
στην οδό Ι. Σταΐκου 44.

Φανοποιείο Ν. Δ. Κεφάλα στην οδό Ι. Σταΐκου 18.

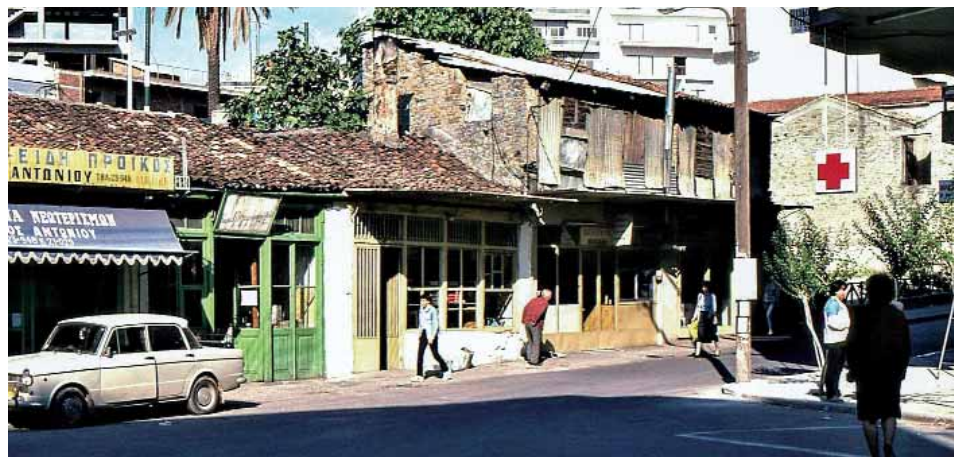

Εργαστήριο καλαθοπλεκτικής στην οδό Τερτσέτη 20.

Καφενείο Θεοδωρακόπουλου στην πλατεία Μπέλλου.

Λαϊκά καταστήματα στην αρχή της οδού Σκαλτσοδήμου. Νυν Πλατεία Δημάδη.

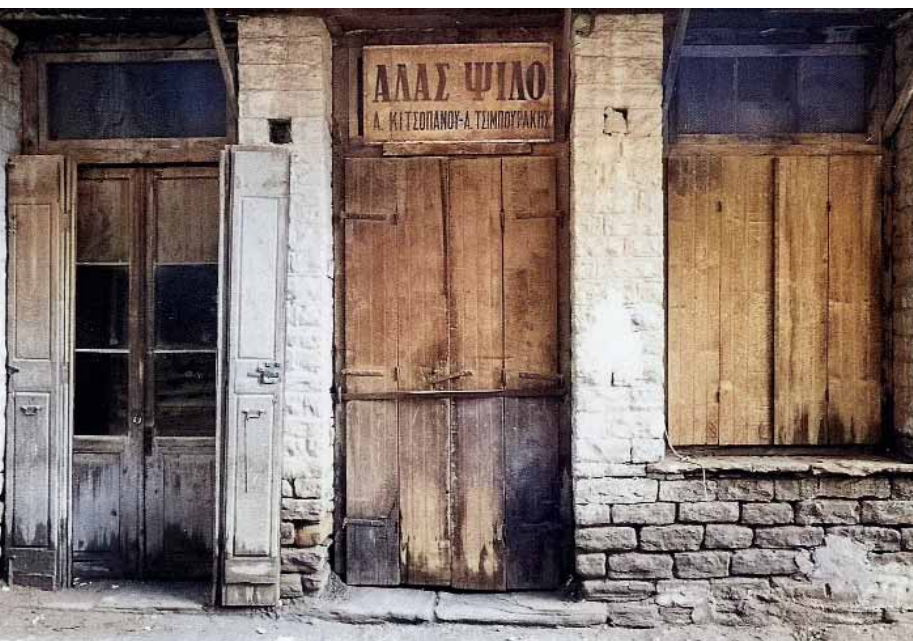

Ο Ιάσων μπροστά στο καμένο Καφενείο Θεοδωρακόπουλου.

Η συμβολή των οδών Σκαλτσόδημου και Λουριώτη.

Κατάστημα μονοπωλίου άλατος Κατσιπάνου-Τσιμπουράκη, οδός Λουριώτη 4.

Καταστήματα στη γωνία των οδών Παπαστράτου και Καραϊσκάκη.

Εμπορικό κατάστημα στην
οδό Κύπρου 8.

Ο Τάσος Χρυσικόπουλος
στο εσωτερικό του καταστήματος.

Γαλακτοπωλείο αδελφών Αθ. Σαπλαούρα. Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου 55.

Ο Σαπλαούρας πίσω από τον πάγκο του γαλακτοπωλείου.

Καταστήματα μπροστά από τη Μητρόπολη, στην οδό Τσαλδάρη (νυν Σπ. Τσικνιά).

Το αρτοποιείο «ο Αηδόνης», Χ. και Α. Σταυρόπουλου, στην οδό Σπύρου Τσικνιά 8.

Καφενείο Κων. ΑΘ. Βαΐτσα.
Οδός Σκόπα 43.

Οπωροπωλείο Ρεντίφη.

Κατάστημα Νικ. Τούρκα, στην οδό Κύπρου 11.

Οπωροπωλείο Καρρά και Διαμαντή, Κακκαβιά 1.

Καφενείο Θεοδωρακόπουλου στην πλατεία Μπέλλου.

Τσαγκαράδικο στην οδό Λουριώτη 6.

Καλαθοπλέκτης στην οδό Τερτσέτη 20.

Εμπορικό κατάστημα Χριστοδούλου στην Επάνω Πλατεία.

Οι εκδοροσφαγείς στο εσωτερικό των Δημοτικών Σφαγείων.

Εικόνα από το χώρο εργασίας των Δημοτικών Σφαγείων (1938). Οδός Καλλέργη 8.

7. Ο Καπνός και οι Καπναποθήκες

Ο καπνός υπήρξε για δεκαετίες ο βασικός οικονομικός και κοινωνικός πυλώνας του Αγρινίου. Τα φημισμένα αρωματικά καπνά της περιοχής, ευνοημένα από τα αργιλώδη εδάφη και το μικροκλίμα, καλλιεργούνται συστηματικά ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα. Σχεδόν κάθε διαθέσιμη έκταση αξιοποιείται, ενώ χιλιάδες οικογένειες εξαρτούν την επιβίωσή τους από την καλλιέργεια, την επεξεργασία και τη διακίνηση του προϊόντος, ακόμη και σε περιόδους αλλεπάλληλων πολέμων και πολιτικής αστάθειας.

Το εισόδημα από τον καπνό λειτουργεί ως καταλύτης για τον εκσυγχρονισμό της πόλης. Η έλευση του σιδηροδρόμου το 1890, με τη γραμμή Αγρίνιο- Κρυονέρι, συνδέεται άμεσα με την ανάγκη μαζικής μεταφοράς του προϊόντος. Γύρω από τον σιδηροδρομικό σταθμό διαμορφώνεται μια νέα βιομηχανική ζώνη, όπου ανεγείρονται τα μεγαλύτερα και αρχιτεκτονικά πιο επιβλητικά κτίρια της πόλης: οι καπναποθήκες.

Οι μεγάλες οικογένειες καπνεμπόρων, οι αδελφοί Παπαστράτου, οι Παναγόπουλοι, ο Ηλίας Ηλίου, οι αδελφοί Παπαπέτρου και άλλοι, επενδύουν σε πολυώροφα κτίρια μεγάλης επιφάνειας, σχεδιασμένα αποκλειστικά για αποθήκευση, διαλογή και πρωτογενή επεξεργασία καπνού. Πρόκειται για αυστηρές κατασκευές, με επαναλαμβανόμενα ανοίγματα, μεγάλους ενιαίους χώρους και έντονο λειτουργικό χαρακτήρα, που σηματοδοτούν τη μετάβαση του Αγρινίου σε μια πρώιμη βιομηχανική κλίμακα.

Παράλληλα, σε μικρότερη κλίμακα, εμφανίζονται κτίρια μεικτής χρήσης, όπου η κατοικία του καπνέμπορου στον α' όροφο συνδυάζεται με αποθηκευτικούς χώρους στο ισόγειο ή μικρά παράπλευρα εργαστήρια-βιοτεχνίες. Οι καπναποθήκες αυτές εντάσσονται πιο οργανικά στον αστικό ιστό και συνδέουν άμεσα την καθημερινή ζωή με την παραγωγική δραστηριότητα.

Από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, ο καπνός εισέρχεται σε περίοδο ραγδαίας παρακμής. Η ένταξη της Ελλάδας

στην ΕΟΚ, οι αλλαγές στην αγροτική πολιτική και η σταδιακή παύση της καπνοκαλλιέργειας οδηγούν στην εγκατάλειψη των αποθηκών. Πολλές κατεδαφίζονται, άλλες καταρρέουν λόγω εγκατάλειψης ή πολύπλοκων ιδιοκτησιακών καθεστώτων, ενώ ελάχιστες διασώζονται χάρη σε αγορές ή δωρεές προς δημόσιους φορείς. Η διάσωση των καπναποθηκών Παπαστράτου, Καμποσιώρα και Παπαπέτρου αποτελεί εξαίρεση μέσα σε μια γενικευμένη απώλεια.

Δ.Π.

Καπναποθήκες Ηλία Ηλίου. Οδός Μεσολογγίου 17.

Το κτίριο των καπναποθηκών Ρόζη-Βαρνάβα στη γωνία πλατείας Συντριβανίου και Δεληγιώργη, κατά την έναρξη της κατεδάφισής του. Αγοράστηκε από τους Αδελφούς Παπαστράτου για την ανέγερση του νέου κτιρίου της Γυμναστικής Εταιρείας Αργινίου.

Καπναποθήκες Ηλία Ηλιού στην οδό Μεσολογγίου 17. Δωρήθηκαν στην πόλη, αλλά λόγω ανυπέβλητου νομικού εμποδίου στη διαθήκη του δωρητή παρέμειναν αναξιοποίητες και τελικά κατεδαφίστηκαν ως επικινδύνως ετοιμόρροπες.

Διώροφη νεοκλασική καπναποθήκη με κατοικία στον όροφο, ιδιοκτησίας Σακελλαριάδη, στην οδό Βότση 15. Η διατήρηση της συμμετρίας της κύριας όψης αποτελούσε απαραίητο μορφολογικό στοιχείο, ανεξάρτητα από το εύρος της.

Η εξωτερική θύρα των Καπναποθηκών Παναγόπουλου πριν (άνω) και κατά τη διάρκεια σοβατίσματος (κάτω), προκειμένου να εξαφανιστούν τα αρχιτεκτονικά στοιχεία, που θα ενίσχυαν την κήρυξή του ως διατηρητέου. Τελικά η προσφυγή πολιτών προκειμένου να αγοραστεί από τον Δήμο απέτυχε και το κτίριο καταδαφίστηκε.

Καπναποθήκες Αφών Παναγόπουλου 1924-1925, έργο του αρχιτέκτονα Βασιλείου Κουρεμένου (1875-1957). Οδός Αφών Παναγοπούλου 16 και Γρίβα.

Το εσωτερικό του υπογείου των καπναποθηκών Παναγόπουλου. Κατά την διάρκεια της Κατοχής λειτούργησε ως φυλακή και τόπος εκτελέσεων αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης από τα Τάγματα Ασφαλείας.

Καπναποθήκες Κόκκαλη
στην οδό Μπουκογιάννη 2.
Στο τριώροφο κτίριο με υπόγειο
προστέθηκε όροφος
για την κατοικία του ιδιοκτήτη.
Κατεδαφίστηκαν για την ανέγερση
πολυκατοικίας.

Καπναποθήκη Χασουράκη, οδός
Παπαστράτου 53. Στο ισόγειο και στον
ημιόροφο αναπτύσσονταν οι αποθήκες
καπνού, στον πρώτο όροφο βρισκόταν
η κατοικία του ιδιοκτήτη, ενώ το ισόγειο
παράπλευρο κτίριο λειτουργούσε
ως καπνεργοστάσιο.

8. Ειδικά Κτίρια

Το Αγρίνιο, χωρίς τον ρόλο της πρωτεύουσας νομού, στερείται βασικών διοικητικών και δημόσιων κτιρίων. Για περισσότερο από ενάμιση αιώνα δεν διαθέτει διοικητήριο ούτε δημαρχείο, ενώ οι περισσότερες δημόσιες υπηρεσίες στεγάζονται σε ιδιωτικά κτίρια με τη μορφή ενοικίασης. Η απουσία θεσμικής αρχιτεκτονικής αφήνει έντονο αποτύπωμα στη φυσιογνωμία της πόλης.

Οι πρώτες οργανωμένες δημοτικές παρεμβάσεις εμφανίζονται τη δεκαετία του 1930, περίοδο κατά την οποία το Αγρίνιο επιχειρεί να αποκτήσει υποδομές σύγχρονου αστικού κέντρου. Η Δημοτική Αγορά (1933) και τα Δημοτικά Σφαγεία (1936–1938), έργα του Δημήτρη Κουρεμένου, σηματοδοτούν αυτή την προσπάθεια. Πρόκειται για κτίρια καθαρά λειτουργικά, με λιτή μορφολογία, που αντανακλούν το πνεύμα του μεσοπολέμου και τις ανάγκες μιας πόλης σε ανάπτυξη. Παράλληλα με τα σχολικά κτίρια της ίδιας εποχής, αποτελούν τα πρώτα και μοναδικά δείγματα μοντέρνας αρχιτεκτονικής στο Αγρίνιο με την ενσωμάτωση ντόπιου υλικού, του γκριζοπράσινου ψαμμίτη και του εμφανούς οπλισμένου σκυροδέματος.

Λίγο νωρίτερα ανεγείρονται ειδικά κτίρια υποδομής: η Ηλεκτρική Εταιρεία 1928, ο Υδατόπυργος 1928 και ο Καπνικός Σταθμός. Τα κτίρια αυτά δεν επιδιώκουν μνημειακό χαρακτήρα, αλλά εισάγουν νέες κλίμακες και χρήσεις στον αστικό ιστό, σηματοδοτώντας τη μετάβαση στην εποχή της τεχνολογίας και των δικτύων. Δημοτικές εργασίες αναπλάσεων και έργων υποδομής συχνά αποκαλύπτουν παλαιότερες κατασκευές γεφυρώσεων ρεμάτων, από το κρυμμένο παρελθόν της πόλης από την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Παράλληλα, το θρησκευτικό συναίσθημα παραμένει ισχυρό και εκφράζεται με την ανέγερση νέων ναών, συχνά σε νεοκλασική γραμμή, που αντικαθιστούν παλαιότερες ταπεινές κατασκευές.

Η ψυχαγωγία καλύπτεται κυρίως από ιδιωτικές πρωτοβουλίες. Οι κινηματογράφοι, χειμερινοί και θερινοί, αποτελούν βασικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής της πόλης, αν και σχεδόν όλοι κατεδαφίζονται με την πάροδο του χρόνου. Εξαίρεση αποτελεί ο θερινός κινηματογράφος «ΕΛΛΗΝΙΣ» και ο χειμερινός κινηματογράφος «ΑΝΕΣΙΣ» ιδιοκτησίας πλέον Δήμου Αγρινίου.

Δ.Π.

Το εσωτερικό του μοναδικού ιδιωτικού χαμάμ, στην ιδιοκτησία του καπνεμπόρου Ηλία Ηλιού, στην οδό Μεσολογγίου 21. Ισοπεδώθηκε για τη δημιουργία Δημοτικού Παιδικού Σταθμού.

Ο νερόμυλος του Ντούτς Αγά, στα Τρία Φανάρια στην οδό Νίκου Παπακωνσταντίνου. Το νερό προερχόταν από την Ερμίτσα μέσω αυλακιού και από απόσταση περίπου 3 χλμ.

Το νεοκλασικό εκκλησάκι του Σωτήρος (Αγία Σωτήρα) στο Δημοτικό Πάρκο (1929), δωρεά των Αφών Παπαστράτου, όπως και το ίδιο το Πάρκο στον Δήμο Αग्रινίου.

Νεοκλασικό δώροφο σπίτι στην οδό Θυσίας 12, απέναντι από τον Ναό Αγίας Τριάδας. Χρησιμοποιήθηκε μέχρι και τη δεκαετία του 1970 ως φυλακή. Εδώ κρατούσαν μέχρι την εκτέλεση τους στις 14 Απριλίου 1944, από τους Γερμανούς σε συνεργασία με τα Τάγματα Ασφαλείας, οι 120 αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης.

Ο Κώστας Αργιαδίτης (Μπέμπης) Μηχανικός προβολής στους κινηματογράφους «ΑΤΤΙΚΟΝ», «ΕΛΛΗΝΙΣ» και αλλού.

Ο κινηματογράφος «ΑΤΤΙΚΟΝ» του Νίκου Κονταξή, στην οδό Σαλάκου 6.

Το «Μπαρ» του κινηματογράφου «ΑΤΤΙΚΟΝ».

Ο φωτογράφος Κ. Πατρώνης
μέσα στον υπό κατεδάφιση κινηματογράφο.

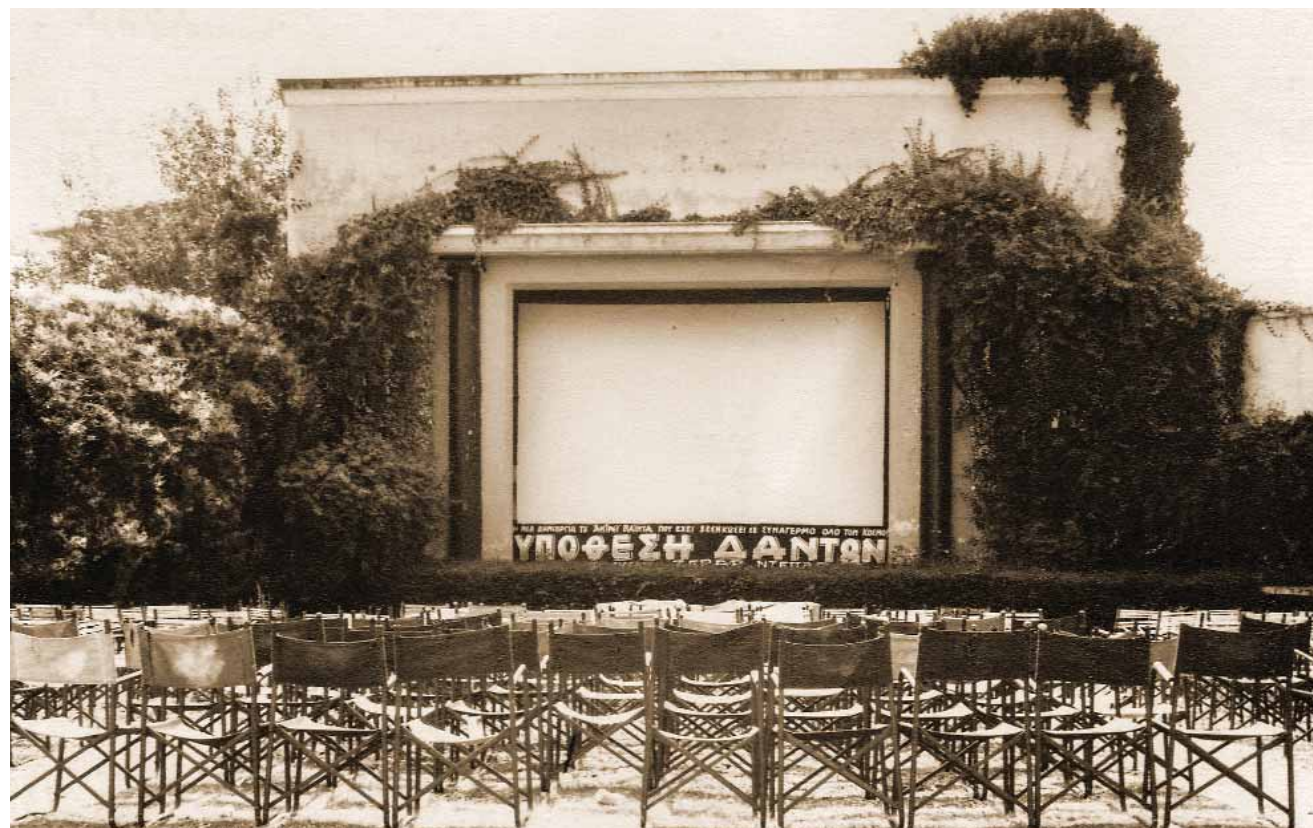

Ο κινηματογράφος χειμερινός και θερινός «ΑΝΕΣΙΣ» του Γ. Κατσίκη στην οδό Χαριλάου Τρικούπη 33. Αποκτήθηκε από τον Δήμο Αग्रινίου το 1996 επί Δημαρχίας Θύμιου Σώκου.

Ο θερινός κινηματογράφος
ΕΛΛΗΝΙΣ του Ν. Κονταξή στην
οδό Μπότσαρη 4.
Αγοράστηκε από τον Δήμο
Αγρινίου το 1983 επί Δημαρχίας
Στέλιου Τσιτσιμελή, μετά από
πρόταση του Κ. Πατρώνη και το
2001 κηρύσσεται
διατηρητέος ως ιστορικός
τόπος, ύστερα από εισήγηση
των Δ. Παπακωνσταντίνου
και Γ. Γαλανόπουλου.

Η σκηνή του κινηματογράφου
ΕΛΛΗΝΙΣ.

Πέτρινη γέφυρα με κυκλικό τόξο, που αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια δημοτικών έργων διευθέτησης ρεμάτων στην οδό Δήμου Τσέλιου 18. Πιθανόν κατάλοιπο της Τουρκοκρατίας.

Νερογέφυρο που η στέψη του ήταν διαμορφωμένη σε υδραύλακα για κάποιο μύλο στην περιοχή Συκούλα.

Πέτρινη γέφυρα στην Πλατεία Καραπανέικα, με χαμηλωμένο τόξο, μορφή και κατασκευαστική λογική ανάλογη με εκείνη του Ψηλογέφυρου στο Ζαπάντι. Αποτελούν και οι δύο γέφυρες κατασκευές των τελών του 18ου ή αρχών του 19ου αιώνα. Μπαζώθηκε, παρά τις εκκλήσεις συμπολιτών για διατήρησή του.

9. Η Πόλη

Η τέταρτη οικοδομική περίοδος στο Αγρίνιο ξεκινά δευτερευόντως στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και αποκτά δυναμική τις δεκαετίες του 1970 και του 1980, διαμορφώνοντας μια νέα και καθοριστική πραγματικότητα. Είναι η περίοδος κατά την οποία η πόλη απομακρύνεται οριστικά από την εικόνα της μικρής επαρχιακής κοινότητας και μετασχηματίζεται σε σύγχρονο αστικό χώρο. Τα λιθόκτιστα νεοκλασικά κτίρια, κατά κύριο λόγο ισόγεια, με λιγοστά διώροφα και ελάχιστα τριώροφα, κατεδαφίζονται σταδιακά και δίνουν τη θέση τους σε πολυώροφες πολυκατοικίες. Η αλλαγή αφορά όχι μόνο το ύψος και τα υλικά, αλλά κυρίως την κλίμακα και τη σχέση της πόλης με τον άνθρωπο και τον δρόμο. Το σκυρόδεμα κυριαρχεί, οι όγκοι μεγαλώνουν και το αστικό τοπίο πυκνώνει.

Ο φακός του Κώστα Πατρώνη αποτυπώνει με σαφήνεια αυτές τις μεταβολές, εστιάζοντας ιδιαίτερα στις περιοχές όπου μικρά οικοπέδα με ταπεινά, κεραμοσκεπή κτίσματα — συχνά ακατάλληλα για αντιπαροχή— παραμένουν ως απομεινάρια του παρελθόντος, περικυκλωμένα από επιβλητικούς όγκους σκυροδέματος. Εκεί η αντίθεση παλιού και νέου γίνεται πιο έντονη και αποκαλυπτική.

Παρά τις ριζικές αλλαγές στη μορφή της, η πόλη διατηρεί σε μεγάλο βαθμό τον ίδιο πολεοδομικό ιστό. Οι δρόμοι ακολουθούν τις παλιές χαράξεις, οι πλατείες παραμένουν σταθερά σημεία αναφοράς και οι συλλογικές κοινωνικές δραστηριότητες συνεχίζονται σχεδόν αμετάβλητες. Η κεντρική Πλατεία Μπέλου (από το 1974 Πλατεία Δημοκρατίας) εξακολουθεί να φιλοξενεί παρελάσεις, γιορτές και χορούς, λειτουργώντας ως χώρος συνέχειας μέσα σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον.

Τα δημόσια κτίρια είναι σχετικά λίγα και ανήκουν κυρίως στις προηγούμενες δεκαετίες: η Βιβλιοθήκη και το Μουσείο της δεκαετίας του 1950, το νέο Δημαρχείο της δεκαετίας του 1960, οι κινηματογράφοι και τα ξενοδοχεία.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το κράτος και οι τοπικοί

ευεργέτες καλύπτουν σταδιακά τις πιο βασικές ελλείψεις. Ανεγείρονται το Μουσείο - Βιβλιοθήκη (1956, δωρεά Αφών Παπαστράτου), το Νοσοκομείο (1956), το Δημαρχείο (1967, δωρεά Τάσου Παναγόπουλου) και το Δικαστικό Μέγαρο (1980).

Η περιορισμένη δημόσια παρέμβαση αφήνει χώρο για την εκρηκτική ανάπτυξη της ιδιωτικής κατοικίας υπό τη μορφή της πολυκατοικίας. Καθοριστικό ρόλο στην οικοδομική άνθηση παίζουν οι αποζημιώσεις από μεγάλα δημόσια έργα στην ευρύτερη περιοχή, όπως τα φράγματα των Κρεμαστών και του Καστρακίου, καθώς και το αυξανόμενο εισόδημα από τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις. Η αντιπαροχή αναδεικνύεται σε βασικό μηχανισμό αστικής ανάπτυξης και διαμορφώνει τη νέα όψη της πόλης. Το Αγρίνιο της δεκαετίας του 1980 αποκτά σταδιακά τη μορφή που θα το συνοδεύσει και στις επόμενες δεκαετίες. Είναι μια πόλη σε μετάβαση, όπου το παλιό συνυπάρχει με το νέο, και αυτή ακριβώς τη στιγμή καταγράφουν οι φωτογραφίες: μια εικόνα αλλαγής που έχει ήδη παγιωθεί.

Δ.Π.

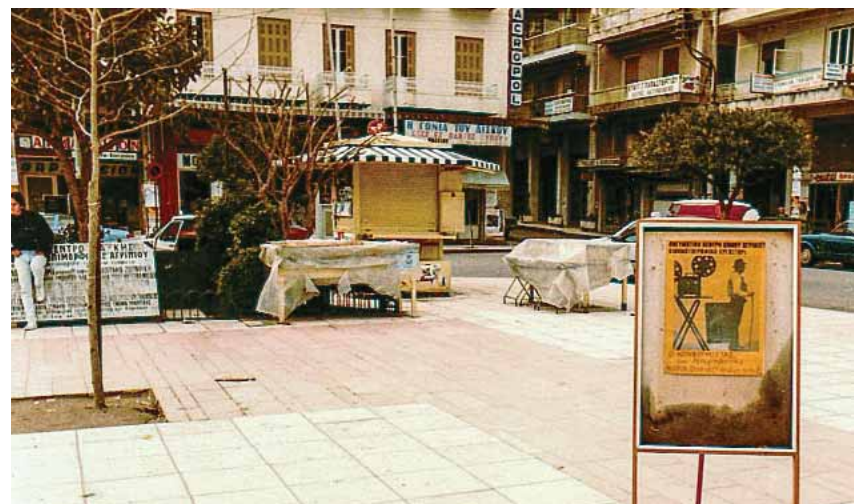
Η εγκαταλελειμμένη νεοκλασική βάση της πεντάφωτης λυχνίας, που βρισκόταν στην πλατεία Μπέλου από το 1928. Σήμερα είναι επανατοποθετημένη στην πλατεία Μπέλου.

Η κεντρική πλατεία Μπέλλου
στις 25 Μαρτίου 1986.

Η βόρεια πλευρά της πλατείας
Μπέλλου με τα τραπεζοκαθίσματα
Ματραλή και Αρκουμάνη.

Το σταντ με την αφίσα του κινηματογραφικού εργαστηρίου, στη Β-Δ γωνία της κεντρικής πλατείας.

Παρέλαση στην οδό Μπαϊμπά, στις 25 Μαρτίου 1986. Στο βάθος διακρίνεται το καφενείο Θεοδωρακόπουλου.

Νυχτερινό. Τα «ΧΑΥΤΕΙΑ» στην Επάνω Πλατεία και στη συμβολή της με την οδό Παπαστρατού.

Πανοραμική άποψη της βορειοανατολικής πλευράς της Επάνω Πλατείας (Στράτου), με τα μονοπώλια και άλλα λαϊκά καταστήματα. Στο εσωτερικό του Οικοδομικού Τετραγώνου, το γήπεδο μπάσκετ της Γυμναστικής Εταιρείας Αργινίου. Τώρα Πλατεία Δημάδη.

Ελάχιστα εναπομείναντα αστικά σπίτια, σε μια πολύ μεγάλης κλίμακας ανοικοδόμηση. Από δεξιά τα αρχοντικά Ρήκα, Σπυρόπουλου και άλλα.

Πλατεία Τσακανίκα. Σε πρώτο πλάνο οι οικίες Πέρρου, Πύρρου και ο Παιδικός Σταθμός.

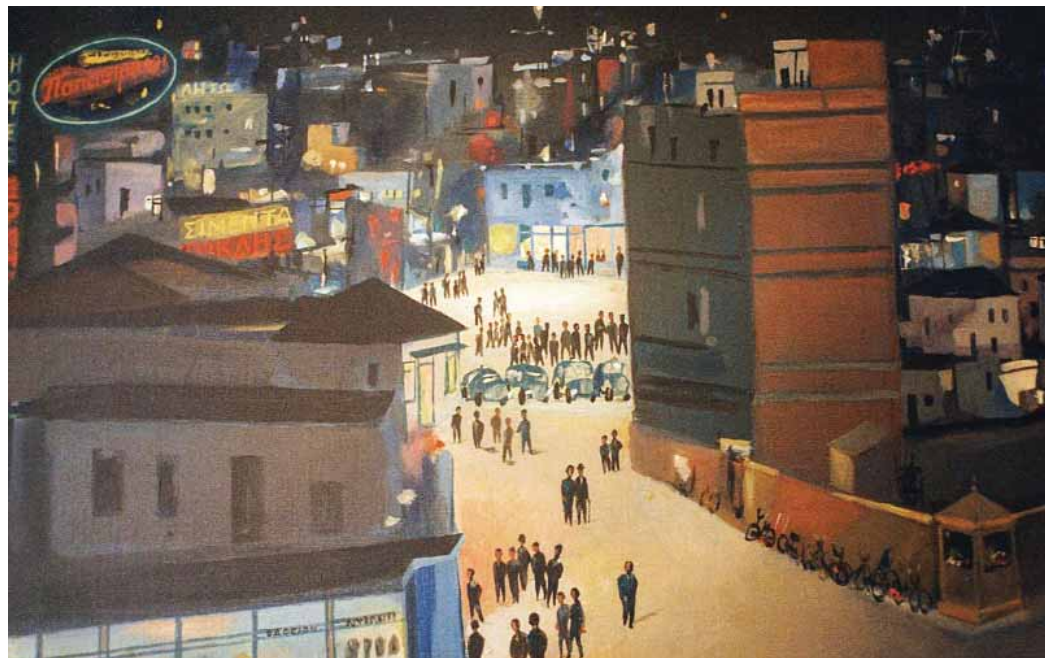

Το Δημαρχείο της πόλης, μετά από προσπάθεια χρωματικής αναβάθμισης.

Το νέο Δημαρχείο της πόλης (1971).

Πίνακας του ζωγράφου Σπύρου Βασιλείου (1903-1985):
νυχτερινή άποψη της κεντρικής πλατείας
από την οδό Χρήστου Σαλάκου.

Η παλιά δημοτική «καταβρεχτήρα».

Η πλατεία Μπέλλου, άποψη από τα δυτικά.

Οι επόμενες 16 φωτογραφίες αποτυπώνουν πλήρως τη δυτική όψη της οδού Καρπενησίου, από το νοτιοανατολικό άκρο και την οδό Δ. Μακρή μέχρι το βορειοδυτικό άκρο της και τη συμβολή της με την οδό Κ. Κανάτα.

Δίωροφα πέτρινα σπίτια, ορισμένα ανεπίχριστα, σχεδόν στο σύνολό τους ομοιόμορφα — μια ομοιομορφία που πηγάζει από παρόμοιες οικιστικές ανάγκες και συγκρίσιμες οικονομικές δυνατότητες, διαμορφωμένη από ισομεγέθη οικοπέδα. Αναμεσά τους μία μόνο ισόγεια αστική

οικία πιθανόν προπολεμική. Τα περισσότερα κτίσματα ανεγέρθηκαν στο πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα, με μόνη εξαίρεση δύο βιοτεχνικά κτίρια της δεκαετίας του 1960 από σκυρόδεμα.

Πρόκειται για μια τυπική εικόνα της περιοχής, που διατηρείται σχεδόν

αναλλοίωτη για περισσότερα από 50 χρόνια, σε μια ζώνη όπου η αντι-παροχή δεν είχε ακόμη διεισδύσει.

Η Πλατεία Συντριβανίου, κατασκευασμένη τη δεκαετία του 1930, διατηρεί στην περιφέρειά της δύο διατηρητέα κτίρια από την πρώτη δεκαετία του 1900: την οικία Παναγοπούλου, σήμερα ιδιοκτησία της ALPHABANK, και δεξιά την οικία Ξυνόπουλου (Ξυνού) (1902), σήμερα ιδιοκτησία της ΔΕΗ.

10. Η Αντιπαροχή και
η Διαμόρφωση της Σύγχρονης
Ελληνικής Πόλης

Η αντιπαροχή υπήρξε ο βασικός μηχανισμός ανοικοδόμησης της μεταπολεμικής Ελλάδας και ένας από τους καθοριστικότερους παράγοντες διαμόρφωσης της σύγχρονης ελληνικής πόλης. Μέσα από ιδιωτικές συμφωνίες μεταξύ ιδιοκτητών γης και εργολάβων, η γη ανταλλάχθηκε με δομημένο χώρο, επιτρέποντας την ταχεία παραγωγή κατοικίας σε μια περίοδο έντονης αστικοποίησης και αυξημένων στεγαστικών αναγκών. Χωρίς άμεση κρατική χρηματοδότηση, οι πόλεις επεκτάθηκαν και αναδομήθηκαν σχεδόν εξ ολοκλήρου, αποκτώντας τη μορφή που, σε μεγάλο βαθμό, διατηρούν έως σήμερα. Η διαδικασία αυτή συνέβαλε καθοριστικά στη διάχυση της μικροϊδιοκτησίας και στη σταθεροποίηση μιας νέας αστικής κοινωνίας.

Η πολυκατοικία καθιερώθηκε ως ο κυρίαρχος τύπος κατοίκησης, φιλοξενώντας διαφορετικά κοινωνικά στρώματα και συνδυάζοντας, συχνά, κατοικία και εργασία. Τα ισόγεια καταστήματα, οι επαγγελματικοί χώροι και οι κατοικίες στους ορόφους συγκρότησαν ένα μοντέλο μικτής χρήσης που ενίσχυσε την καθημερινή ζωή της πόλης και τη λειτουργική της πυκνότητα. Παράλληλα όμως, η ταχύτητα και η έκταση της ανοικοδόμησης είχαν σημαντικό κόστος.

Η απουσία συνολικού πολεοδομικού σχεδιασμού και ουσιαστικού αρχιτεκτονικού ελέγχου οδήγησε σε υπερδόμηση, τυποποίηση και αισθητική ομοιομορφία. Στο πλαίσιο αυτό, μεγάλος αριθμός νεοκλασικών και παλαιότερων κτιρίων κατεδαφίστηκε, θεωρούμενος ασύμβατος με τις ανάγκες της εποχής ή οικονομικά μη αποδοτικός. Η απώλεια αυτή δεν ήταν άμεσα αντιληπτή· έγινε αισθητή σταδιακά, καθώς το ιστορικό αποτύπωμα της πόλης άρχισε να αποδυναμώνεται.

Ταυτόχρονα, η ίδια η κατασκευαστική λογική της αντιπαροχής ενσωμάτωνε στοιχεία που σήμερα επαναξιολογούνται. Ο φέρων οργανισμός από οπλισμένο σκυρόδεμα, με σχετική ανεξαρτησία από τα εσωτερικά χωρίσματα, δη-

μιούργησε κτίρια με δυνατότητα μεταβολής και προσαρμογής. Αυτή η δομική «ανοιχτότητα», συγγενής με τη λογική του συστήματος domino του Le Corbusier, επιτρέπει την αλλαγή διαρρυθμίσεων και χρήσεων, προσδίδοντας στο υφιστάμενο κτιριακό απόθεμα μια απροσδόκητη ανθεκτικότητα στον χρόνο.

Η αντιπαροχή, επομένως, δεν συνιστά ένα μονοσήμαντα αρνητικό ή θετικό φαινόμενο. Αποτέλεσε απάντηση σε συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, αφήνοντας πίσω της ένα αστικό τοπίο γεμάτο αντιφάσεις. Η συσσώρευση όμως των επιπτώσεών της, και κυρίως η συνειδητοποίηση της απώλειας της αρχιτεκτονικής μνήμης, άνοιξαν σταδιακά τον δρόμο για έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης γύρω από την πόλη και τα κτίριά της.

Δ.Π.

Η ζωή συνεχίζεται στο χαγιάτι, ενώ οι εκσκαφείς ανοίγουν τα θεμέλια για την ανέγερση πολυκατοικίας στην οδό Σκατσοδήμου 14.

Κατεδάφιση νεοκλασικής οικίας ιδιοκτησίας Τσακανίκα, μεταξύ των οδών Χαριλάου Τρικούπη 7 και Πάνου Σούλου.

Κατεδάφιση του αρχοντικού Φαφούτη-Ξηντάρα στην οδό Μπαϊμπά 28.

Σταδιακή χειρωνακτική αποξήλωση διώροφου σπιτιού στην γωνία Παναγοπούλου και Χρυσανθού Αιτωλού 9, σε μια εποχή που ακόμη γινόταν ανακύκλωση οικοδομικών υλικών.

Γωνία σπιτιού, το μοναδικό προσωρινό εναπομείναν δείγμα διώροφης κατοικίας στην οδό Καρπενησίου.

Το νεοκλασικό πρόπυλο και το περίτεχνο στέγαστρο της κατοικίας του καπνέμπορου Ηλία Ηλιού στην οδό Μεσολλογίου 21, δεν αποτελούν στοιχεία για επαναχρησιμοποίηση. Η αντιπαροχή δεν δείχνει έλεος στο άλλοτε «ωραίο».

Το συντριβάνι από σκυρόδεμα είναι το μοναδικό στοιχείο που διασώθηκε μέχρι σήμερα από την ιδιοκτησία Ηλία Ηλιού στην οδό Μεσολλογίου 21. Σήμερα διατηρείται στον περίβολο του παιδικού Σταθμού.

11. Τα Νεοκλασικά Κτίρια
και η Πολιτική
της Επανάχρησης

Καθώς οι ελληνικές πόλεις άλλαζαν μορφή και μεγάλο μέρος του ιστορικού τους αποθέματος εξαφανιζόταν, άρχισε να διαμορφώνεται ένα νέο συλλογικό αίτημα: η ανάγκη διατήρησης όσων κτιρίων είχαν απομείνει ως φορείς μνήμης και ταυτότητας. Από τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η κυρίαρχη λογική της κατεδάφισης και της αντικατάστασης άρχισε να αμφισβητείται, δίνοντας τη θέση της σε ένα κλίμα επανεκτίμησης της ιστορικής αρχιτεκτονικής.

Τα νεοκλασικά και γενικότερα τα παλαιότερα κτίρια επανανοηματοδοτήθηκαν. Δεν αντιμετωπίζονταν πλέον ως παρωχημένα κελύφη, αλλά ως υλικά τεκμήρια της αστικής ιστορίας και της συλλογικής εμπειρίας της πόλης. Η μεταβολή αυτή δεν προέκυψε απότομα· αποτέλεσε το αποτέλεσμα κοινωνικών πιέσεων, επιστημονικού προβληματισμού και μιας αυξανόμενης ευαισθητοποίησης απέναντι στην έννοια της πολιτισμικής κληρονομιάς. Σε αυτό το πλαίσιο, το κράτος ανέλαβε σταδιακά πιο ενεργό ρόλο, θεσμοθετώντας διαδικασίες χαρακτηρισμού κτιρίων ως διατηρητέων μνημείων. Η κήρυξη ενός κτιρίου ως διατηρητέου σηματοδότησε μια ουσιαστική αλλαγή στον τρόπο αντιμετώπισής του: από αντικείμενο αμιγώς ιδιωτικής εκμετάλλευσης μετατράπηκε σε στοιχείο δημόσιου ενδιαφέροντος, με συγκεκριμένους περιορισμούς αλλά και με αυξημένη συμβολική αξία.

Η διατήρηση, ωστόσο, δεν περιορίστηκε στη στατική προστασία της μορφής ή της όψης των κτιρίων. Σταδιακά αναδείχθηκε η ανάγκη να παραμείνουν ζωντανά και λειτουργικά, ενταγμένα στη σύγχρονη καθημερινότητα της πόλης. Έτσι, η έννοια της επανάχρησης απέκτησε κεντρικό ρόλο. Η επανάχρηση επιδιώκει να συνδυάσει τον σεβασμό στην ιστορική και αρχιτεκτονική ταυτότητα με νέες χρήσεις που ανταποκρίνονται στις ανάγκες του παρόντος.

Μέσα από την προσαρμογή τους σε πολιτιστικές, εκπαιδευτικές, διοικητικές ή οικιστικές λειτουργίες, τα διατη-

ρητέα κτίρια αποκτούν μια δεύτερη ζωή. Η διαδικασία αυτή δεν είναι απλή ούτε απαλλαγμένη από δυσκολίες: το κόστος αποκατάστασης, οι θεσμικοί περιορισμοί και η συχνά περιορισμένη κρατική στήριξη αποτελούν σημαντικές προκλήσεις. Παρ' όλα αυτά, η επανάχρηση προσφέρει τη δυνατότητα μιας πιο ήπιας και ουσιαστικής αστικής ανανέωσης.

Η μετάβαση από την κατεδάφιση στη διατήρηση δεν αφορά μόνο τα κτίρια, αλλά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την πόλη ως σύνολο. Τα διατηρητέα νεοκλασικά κτίρια δεν αποτελούν απλώς κατάλοιπα του παρελθόντος, αλλά ενεργά σημεία αναφοράς μέσα στον σύγχρονο αστικό ιστό. Μέσα από αυτά, η πόλη θυμάται, αφηγείται την ιστορία της και επαναδιαπραγματεύεται τη σχέση της με τον χρόνο.

Δ.Π.

Διατηρητέα οικία ιδιοκτησίας Ρήγα, στην οδό Παπαστράτου 76. Κρίθηκε διατηρητέα και από το ΥΠΕΧΩΔΕ το 2008 και μετατράπηκε στο ξενοδοχείο MARPESSA το 2013. Αρχιτέκτων Δημήτρης Παπακωνσταντίνου.

Καπναποθήκη και κατοικία Φαρμάκη στη γωνία Χαριλάου Τρικούπη 29 και Δ. Μακρή. Έργο Αθηναίου αρχιτέκτονα περί τα τέλη της δεκαετίας του 1930. Κτίριο με εκλεκτικιστικά στοιχεία.

Καπναποθήκες αδελφών Σπύρου και Θόδωρου Καμποσιώρα στην οδό Πάνου Σούλου 11. Μετά την πτώση σε αχρηστία, αγοράστηκαν από τον ΟΤΕ και τελικά περιήλθαν στην ιδιοκτησία του ΤΕΕ, Περιφερειακού Τμήματος Νομού Αιτωλοακαρνανίας. Διακρίνονται οι διαδοχικές φάσεις αποκατάστασης και επαναχρησιμοποίησης ως γραφεία του ΤΕΕ. Ο σχεδιασμός και η κατασκευή του (1923–24) αποδίδεται στον Αργινιώτη Αρχιτέκτονα, σπουδαγμένο στην Κωνσταντινούπολη, Βασίλειο Τσουλούφη (1851-1927).

Ένα από τα ελάχιστα σωζόμενα κτίρια (1938) με επιρροές από Bauhaus και Art Deco στην οδό Μπαϊμπά 24. Μελέτη και κατασκευή Σ. Μπαμπίτσος, εμπειροτέχνης αρχιτέκτων. Πρώην Ιδιοκτησία του εμπόρου Παπανδρέου.

Το κτίριο της Ηλεκτρικής Εταιρείας των Αφών Παπαστράτου, 1928, στην οδό Δεληγιώργη 27. Μετέπειτα αμαξοστάσιο του Δήμου Αγρινίου. Μετά από μακρά περίοδο εγκατάλειψης, μετά από αποκατάσταση, σήμερα χρησιμοποιείται ως Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας.

Στον Ανδρέα Ταρκόφσκι. Κ. Σ. Π.

Ο σιδηροδρομικός Σταθμός Αγρινίου (1890) στην οδό Μαβίλη και Δεληγιώργη. Μετά τη διακοπή της λειτουργίας της Σιδηροδρομικής Γραμμής Αγρινίου-Κρουνηρίου (1970), και περίοδο εγκατάλειψης, περιήλθε στην ιδιοκτησία του Δήμου Αγρινίου και σήμερα χρησιμοποιείται για πολιτιστικές δραστηριότητες.

Τα απωλεσθέντα: το αμαξοστάσιο, ο υδατόπυργος και η αποθήκη του Σιδηροδρομικού Σταθμού.

Το διατηρητέο αρχοντικό Σκαλίγκου, στη πλατεία Μπέλλου. Κατασκευής 1935, με μείξη νεοκλασικών και Art Deco στοιχείων. Στη Κατοχή στέγαζε το Γερμανικό Φρουραρχείο. Εδώ υπογράφηκε η απελευθέρωση του Αργινίου το Σεπτέμβριο του 1944. Φιλοξένησε διάφορους ηγέτες.

Τριώροφη οικοδομή ιδιοκτησίας Κογιώργου, στη γωνία των οδών Μπαϊμπά και Πάνου Σούλου.

Διώροφο διατηρητέο νεοκλασικό κτίριο, νυν ιδιοκτησία Τζούρου στην γωνία Ι. Σταΐκου 14 και Κύπρου.
Επί σειρά ετών φιλοξενούσε στον όροφο το Λαογραφικό Μουσείο υπό τη διεύθυνση της Μαίρης Χρυσικοπούλου.

Εσωτερική άποψη του Λαογραφικού Μουσείου.

Το κτίριο σήμερα, μετά την αποκατάστασή του στεγάζει την Τράπεζα Πειραιώς.

Πανοραμική εικόνα από το 2ο όροφο του Δημαρχείου: διακρίνονται από αριστερά οι καπναποθήκες Ρόζη-Βαρνάβα (κατεδαφισμένες, στη θέση τους ανεγέρθηκε το κτίριο της Γ.Ε. Αग्रινίου), οι αποθήκες Παπαστράτου (διατηρητέο κτίριο ιδιοκτησίας Δήμου Αग्रινίου, μετά από αντίστοιχη δωρεά), και στο βάθος το νεότερο κτίριο αποθηκών Παπαστράτου, το μοναδικό μπρουταλιστικό κτίριο στο Αग्रinio (Αρχιτέκτονες Σπύρος Αμούργης, Νίκος Καλογεράς και Πάνος Κουλέρμος 1967-68). Δεξιά, η υπό ανέγερση οικοδομή στην ιδιοκτησία Τσιχριτζή, Αρχιτέκτων Κ. Σπ. Παπαϊωάννου (1934 - 2004).

Κτίριο ιδιοκτησίας Σαλάπα, οδός Σκαλτσοδήμου 12.

Διατηρητέα οικία Παπαλέξη, στην οδό Παπαστρατού 47. Κατασκευασμένη το 1935, με στοιχεία Art Deco.

Διατηρητέο νεοκλασικό κτίριο ιδιοκτησίας Παπαϊωάννου, στην οδό Μακρή 47.

Η διατηρητέα Δημοτική Αγορά στην οδό Σκαλτσοδήμου 11, έργο του αρχιτέκτονα Βασιλείου Κουρεμένου το 1933.

Το ανακαινισμένο κτίριο της ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ, στην οδό Χαριλάου Τρικούπη 3. Χτισμένο το 1903, καθόρισε τη νεοκλασική φυσιογνωμία της πόλης με την αρτιότητα της κατασκευής του και τη χρήση μαρμάρινων παραστάδων και φουρουσιών.

Διατηρητέα οικία Χατζή, στη γωνία Μπαϊμπά 22 και Γρίβα.

Το σπίτι της Κατίνας Χατζάρα που συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση. Η Κατίνα ήταν η μοναδική γυναίκα μεταξύ των 120 αγωνιστών που εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς τον Απρίλιο του 1944. Οδός 11ης Σεπτεμβρίου 24.

Το διατηρητέο ξενοδοχείο ACROPOL στην Πλατεία Μπέλλου.

Το ξενοδοχείο ΕΘΝΙΚΟΝ, των Αφών Παπακωνσταντίνου (νυν ιδ. Αφών Τζούρου) στην οδό Παπαστράτου 3. Σήμερα χρησιμοποιείται από την EUROBANK. Έργο πιθανόν του Βασιλείου Κουρεμένου. Διατηρητέο από το 2010.

Αρχοντικό Σχωρίτη (1870) στην οδό Κακκαβιά 9. Διατηρητέο, αγορασμένο από το Υπουργείο Πολιτισμού, αλλά αφημένο εντελώς στην τύχη του. Ίσως το μοναδικό κτίριο που διασώζεται από το 1870.

